

STORA KARLSÖ
NYA MUSEUM

STORA KARLSÖ NYA MUSEUM

LUNDS
UNIVERSITET
Lunds Tekniska Högskola

AAHM01
Examensarbete i Arkitektur
Lunds Tekniska Högskola
Författare: Stina Olofsson
Handledare: Tomas Tägil
Examinator: Christer Malmström
April 2017

”Då man kliver i land i Norderhamn känner man sig förnygrad. Kanske beror det på att klipporna är så urgamla och vittrade, kanske på att fågelungarna är så små och dunigt mjuka. Man träder in i en ny och ovanlig värld med många motsatser – en värld, som man aldrig lär sig helt känna. Men dit man alltid kan längta tillbaka.”

*ur Besök på Karlsöarna (1957)
av Ingmar Fröman*

ABSTRACT

Stora Karlsö New Museum is an investigation in how architecture can mediate a sense of place and history, as well as a vision for how this can be portrayed in a new museum.

The place is a bird island situated just off the western coast of Gotland, in the Baltic Sea. It is a nature reserve with a visiting season stretching from May to September. On the island is a light house, a hostel, a restaurant and a museum. Stora Karlsö is famous for its spectacular and barren nature, its interesting history, but maybe above all for its abundant birds' life as well as its unique flora. Every year, thousands of birds breed here, and the highlight of the season is the jump of the guillemot nestlings; when hundreds of chicks make a dramatic drop off the cliffs to take their first swim in the sea.

The existing museum of Stora Karlsö was inaugurated in 1966 and is in need of an upgrade. An ambition to renew the museum has been around for some time, and it is in this objective the project takes its starting point.

The questions that the thesis intends to answer is:

- How can the building (museum) through its architecture tell us about the history of the island?
- Is it possible to mediate the spirit of place through contemporary architecture?

Based on the island's history and the local building tradition, Stora Karlsö New Museum is designed to become a source of knowledge to return to, but also a building that speaks to our feelings and sensations, that appears rooted in the age-old bedrock.

SAMMANFATTNING

Stora Karlsö Nya Museum är en undersökning kring hur arkitektur kan berätta om platsens själ och historia, samt en vision för hur detta kan gestaltas i en ny museibygnad på ön.

Platsen är en fågelö belägen strax utanför Gotlands västra kust; en kalkstensplatå som tycks resa sig rakt upp ur Östersjön. Det är ett naturreservat med besöksverksamhet som sträcker sig mellan maj och september. På ön finns en fyr, ett vandrarhem, en restaurang och ett museum. Stora Karlsö är känt för sin karga och vackra natur, sin intressanta historia, men kanske framförallt för sitt rika växt- och djurliv. Årligen häckar tusentals fåglar här, och säsongens höjdpunkt är grisslingen, då hundratals sillgrissleungar hoppar ner från klippväggarna för att sedan kravla sig till vattnet och den första simturen.

Det befintliga museet på Stora Karlsö invigdes 1966 och är i behov av förnyelse. En ambition att modernisera museet har funnits sedan en tid tillbaka, och det är i denna målsättning som projektet tar sitt avstamp.

Frågorna som projektet ämnar besvara är:

- Hur kan byggnaden (museet) genom sin arkitektur berätta om platsens historia?
- Är det möjligt att genom samtida arkitektur förmedla platsens själ?

Med utgångspunkt i öns historia och de lokala byggnadstraditionerna utformas Stora Karlsö nya museum för att bli en kunskapskälla att återvända till, men också en byggnad som talar till våra känslor och sinnen, som känns förankrad i det uråldriga berget.

NYBYGGE. Nu är det stora planer på gång för Stora Karlsö.

Stora Karlsö kan få ett nytt museum

PLANER PÅ NYBYGGE

Museet på Stora Karlsö är litet, trångt, och för gammalt. Det menar bolaget bakom Stora Karlsö som nu låtit undersöka möjligheten att uppföra ett helt nytt museum på ön.

Det är Gotlands museum som fått uppdraget att ta fram en förstudie om hur man kan förnya museet och de andra byggnaderna i Norderhamn där man går iland på Stora Karlsö.

– Utställningarna i museet är från början av 1990-talet så det börjar bli dags att uppdatera dem nu, säger Petter Rimfors, ordförande i Karlsö Jagt- och Djurskyddsförenings AB som driver verksamheten på ön.

Han säger att man inom Karlsöbolaget länge funderat på en ombyggnad och att det i så fall skulle kunna ske några år framåt, kanske år 2020.

Det nuvarande museet uppfördes på 1960-talet. Syftet med en ombyggnad skulle vara att göra muse-

et modernt, och att kunna visa upp ny forskning om hav och fåglar samt ge en djupare bild av Carl von Linnés besök på ön.

I förstudien föreslår Gotlands museum att byggnaderna kring museet på Stora Karlsö borde förtäta och att man kan uppföra en helt ny museibyggnad som skulle kretsa kring en innergård i anslutning till restaurangen vid Norderhamn.

"Intrycket nu är något stökigt och det finns en känsla av att bebyggelsen är oplanerad", skriver museet om dagens byggnader.

Det nya museet föreslås bli en avlång träbyggnad på cirka 250 kvadratmeter med stora glaspartier och med utrymme för bland annat en stor fågelutställning.

Karlsöbolaget ska ta ställning i hur man går vidare med projektet vid ett möte i februari.

Dennis Pettersson
dennis.pettersson@helagoland.se

ur Gotlands Tidningar, 8 januari 2016

INNEHÅLL

Sammanfattning	7
----------------	---

DEL I - ÖN

Kontext	15
Inledning	18
Överfarten	21
Kartan	23
Den guidade turen	25
Aktien	36
Sillgrisslorna	38
Flora och fauna	40
Övernattningen	43
Alvaret	49
Tidslinjen	51

DEL II - FISKELÄGET

Avbildningen	57
Berättelsen	59
Rekonstruktionen	63
Fragmenten	65
Traditionen	67
Det urbana rummet	69
Materialen	71

DEL III - SJÄLEN

Teorin	74
Fenomenen	76
Referensprojekt	86

DEL IV - FÖRUTSÄTTNINGARNA

Det befintliga och det nya	95
Befintlig bebyggelse	96
Platsens aktiviteter	98
Tradition/Samtid	100
Programmet	101

DEL V - FÖRSLAGET

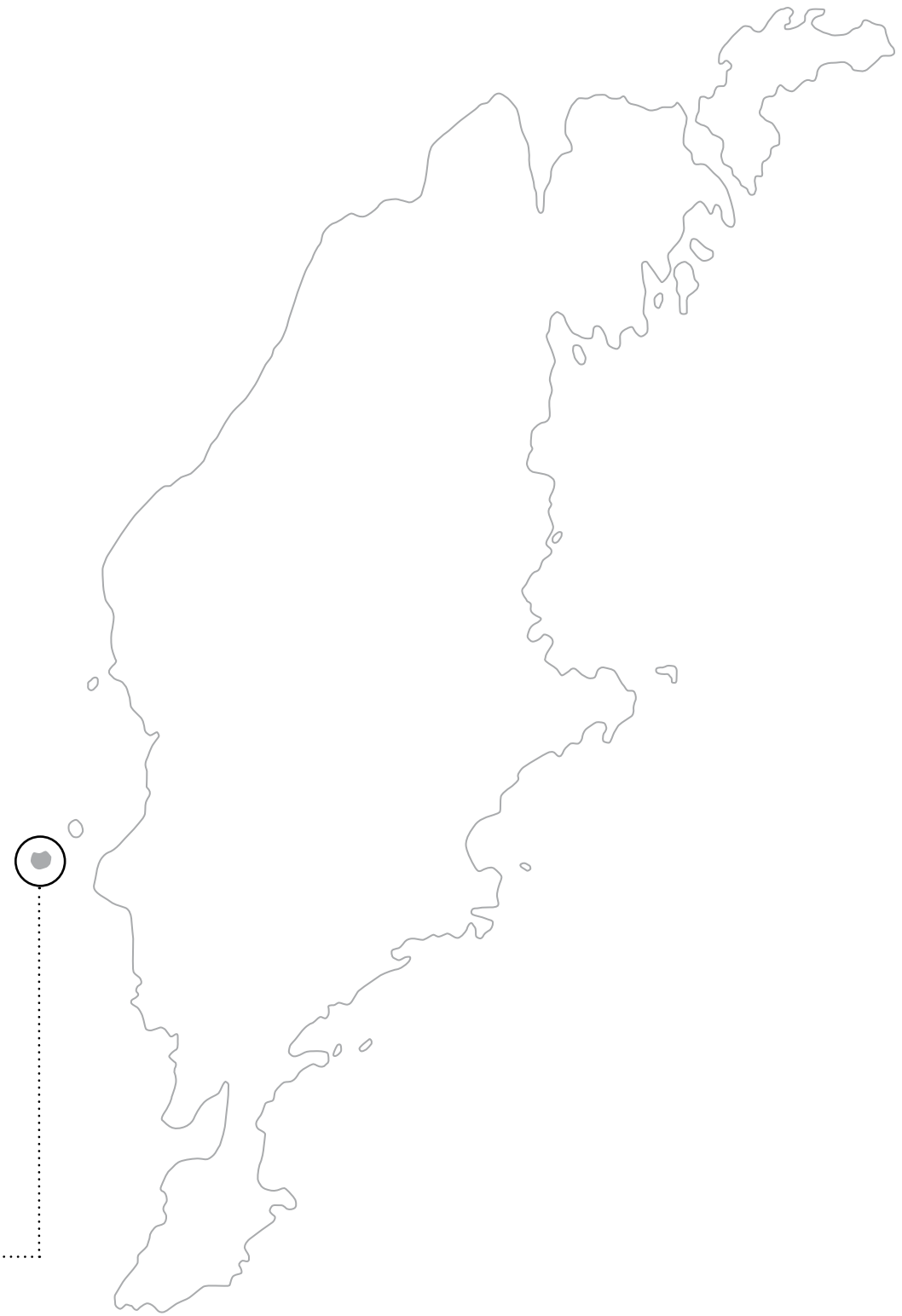
Formkonceptet	104
Placeringen	107
Situationsplan	109
Plan	111
Plan med utställningsrum	113
Sektioner	115
Fasader	119
Vyer	123
Principsnitt	132
Detaljer	134
Fasadytbehandling	140
Modell 1:100	142
Modell 1:200 & 1:500	144
Slutpresentation	146

DEL VI - AVSLUTNING

Reflektion	151
Litteraturförteckning	155
Tack	157

DEL I
ÖN

NATURRESERVAT
Stora Karlsö

This informational sign for Stora Karlsö Nature Reserve includes a map of the island, a list of bird species, and descriptive text. The sign is mounted on a metal frame.

NATURRESERVAT
Lilla Karlsö

This informational sign for Lilla Karlsö Nature Reserve includes a map of the island, a list of bird species, and descriptive text. The sign is mounted on a metal frame.

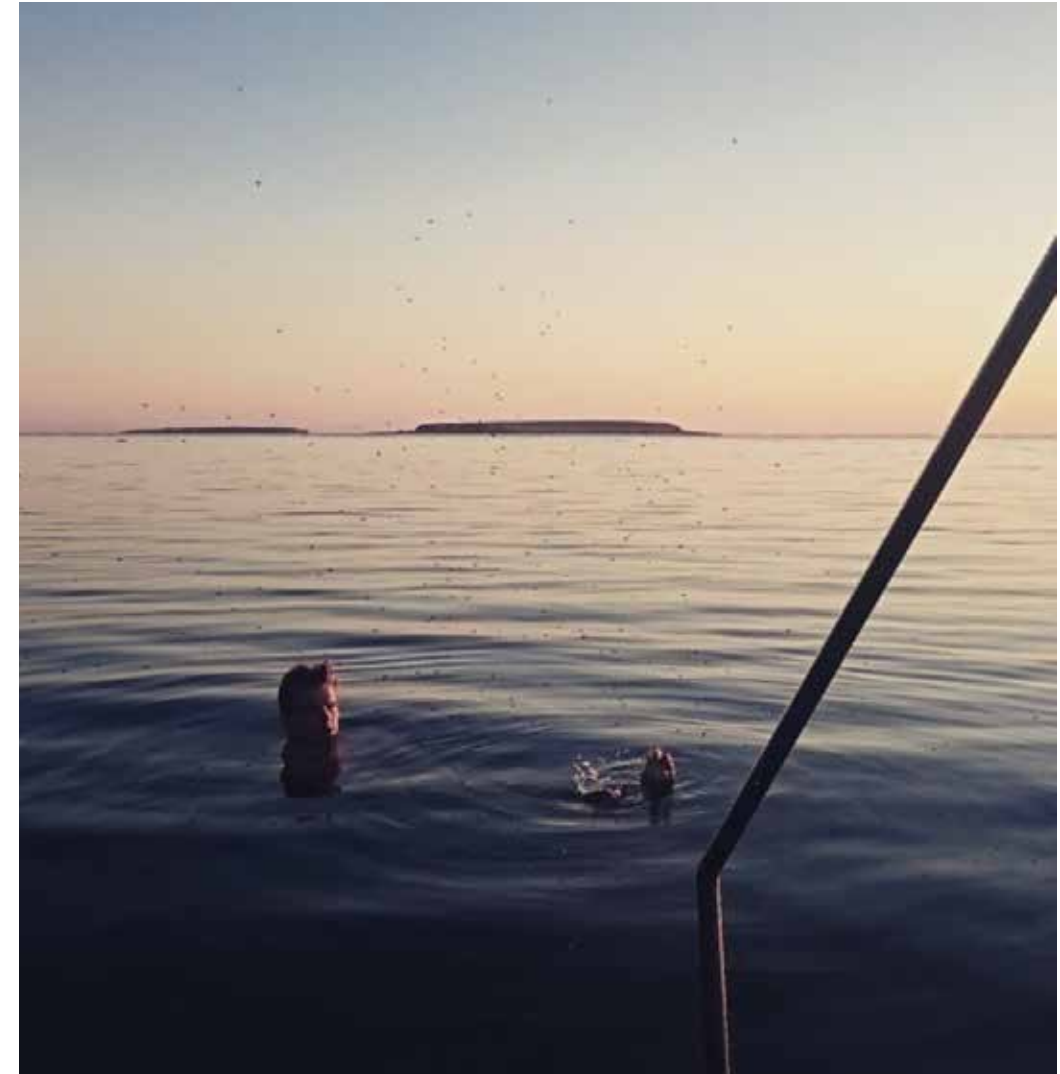
INLEDNING

Idén till projektet kom efter att jag sett en notis i gotländsk lokalpress där det berättades att Stora Karlsö behövde ett nytt museum. Eftersom båda mina föräldrar är födda och uppvuxna på Gotland har jag spenderat mycket tid på kusten innanför Karlsöarna, där vi ända sedan jag var liten haft ett sommarhus. Den här platsen har kommit att betyda väldigt mycket för mig; en plats att både varva ner och komma bort från vardagen, men också en plats fylld med oändligt mycket värme och omtanke, på grund av min stora gotländska familj. Trots att det inte är platsen jag vuxit upp på, så ser jag den ändå på något vis som mitt ursprung.

Ekstakusten är en oerhört vacker kustremsa. En liten grusväg följer strandkanten i ungefär en mil, och man passerar både fiskelägen, stenstränder, campingar, klintar, och strandängar. På kvällen går solen ner i Östersjön och efterlämnar ett fantastiskt ljusskådespel. Men kusten hade inte varit densamma om det inte vore för de två öarna i horisonten; Lilla- och Stora Karlsö. Som två tårtor i havet ligger de där. Så märkliga men ändå så självklara, och så nära men ändå så långt borta. Det är som om deras blotta närvaro ger landskapet en sorts tyngd. Kanske är det det faktum att de alltid funnits där; att de människor som levde här för tusentals år sedan har stått och blickat ut mot samma motiv.

Samma ursprungskänsla möter en när man går i land på öarna. Här är man besökare med begränsad rörlighet; en gäst på öar som inte tillhör människan, utan naturen och fåglarna. Det kryllar av både fornlämningar och av sällsynta växter och djur. Den sinnliga upplevelsen är stark och unik, och blir något att minnas och längta tillbaka till.

Stora Karlsö är den mindre vilda av de två öarna, och har en utvecklad besöksverksamhet. Öns befintliga museum är inhytt i en anonym byggnad från 60-talet. Utställningen innehåller mycket och bra information om platsen, men är i behov av förnyelse. En ny, större museibygnad föreslås, med ett utförande och innehåll som lever upp till den kvalitet som öns unika miljö uppvisar. Min avsikt är att gestalta ett museum som på ett subtilt men tydligt sätt knyter an till platsen så som jag upplever den. Under 2016 gjorde jag två besök på ön, vars reseberättelser är projektets introduktion till platsen.

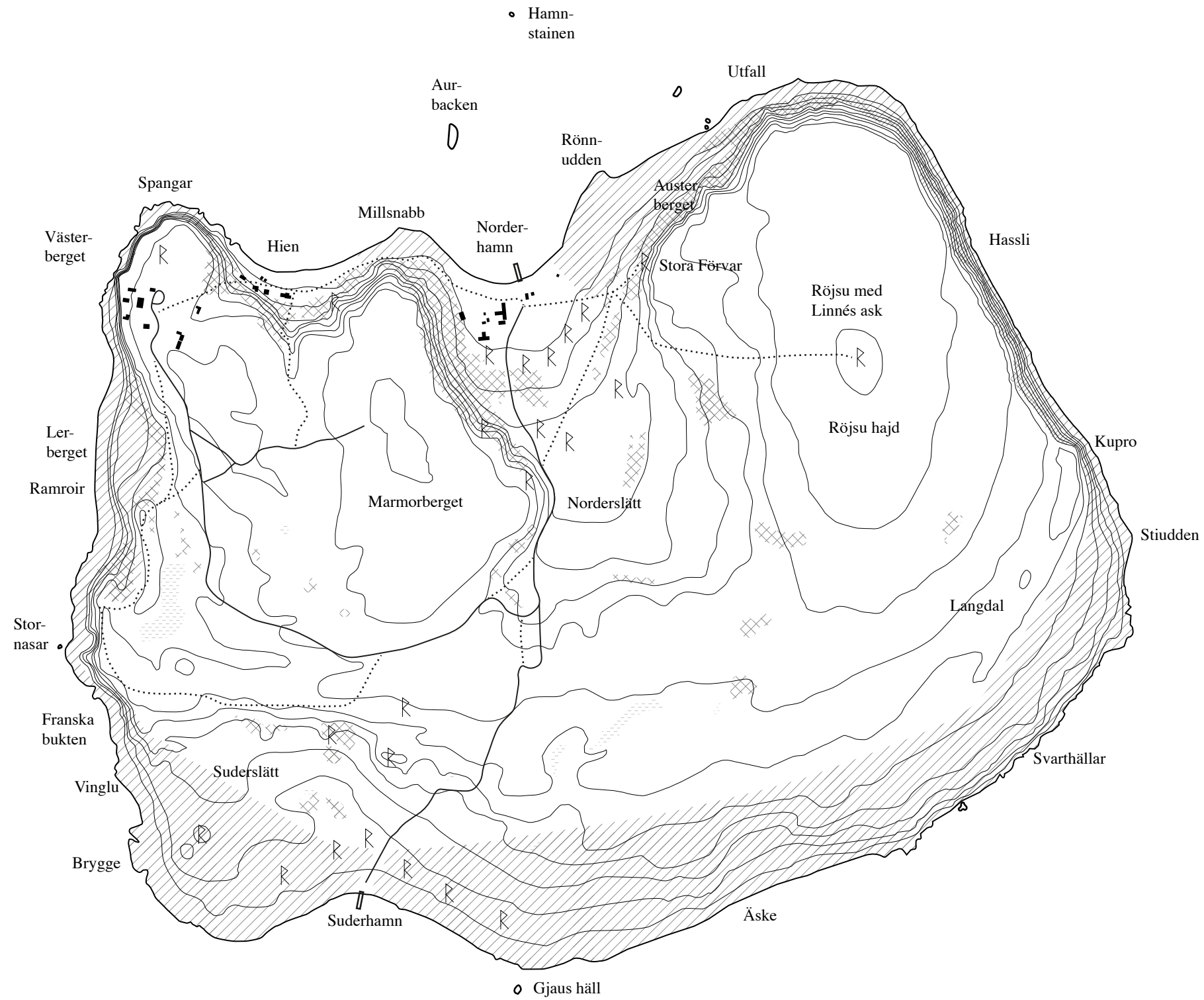
ÖVERFARTEN

Längst ut i industrihamnen i det gotländska samhället Klintehamn, bland flishögar, silos och vindkraftverk, ankrar Karlsöbåten. För 355 kronor kan man köpa en tur och retur-biljett till ön; en resa som tar mellan 30 och 40 minuter beroende på väderlek. Besöksverksamheten pågår mellan maj och september. Under högsäsongen, från slutet av juni till mitten av augusti, går turtrafik tre gånger om dagen, och resten av säsongen två gånger per dag (Karlsö Jagt- och Djurskyddsförenings AB 1).

Jag gör min första resa till Stora Karlsö en strålande försommardag, tidigt i maj. Överfarten är en upplevelse i sig, för i den skarpa morgonsolen ter sig Karlsöarna majestätiska. De liknar två fästningar med sina vertikala klippväggar och karga plåtår. Alldeles strax börjar vi uppfatta de små svarta fåglarna som flyger lågt över vattenytan och flaxar intensivt med sina vingar. Måsarna skriker och skarvarna står och torkar sina vingar på revet strax utanför stranden. När vi stiger i land står personalen på bryggan och hälsar oss välkomna. Luften är hög och klar. Tystnaden är påtaglig.

Framför oss ligger Norderhamn; Stora Karlsös basläger. Här låg en gång i tiden ett av Gotlands största fiskelägen, men av detta finns bara två ensamma bodar kvar. Istället finns här en restaurang, ett museum, ett vandrarhem och andra servicebyggnader, som verkar slumpvis utspridda över stranden och ängen ovanför. Vi blir tillsagda att samlas på den öppna platsen vid flaggstången där vi ska få information om vistelsen från öns tillsynsman.

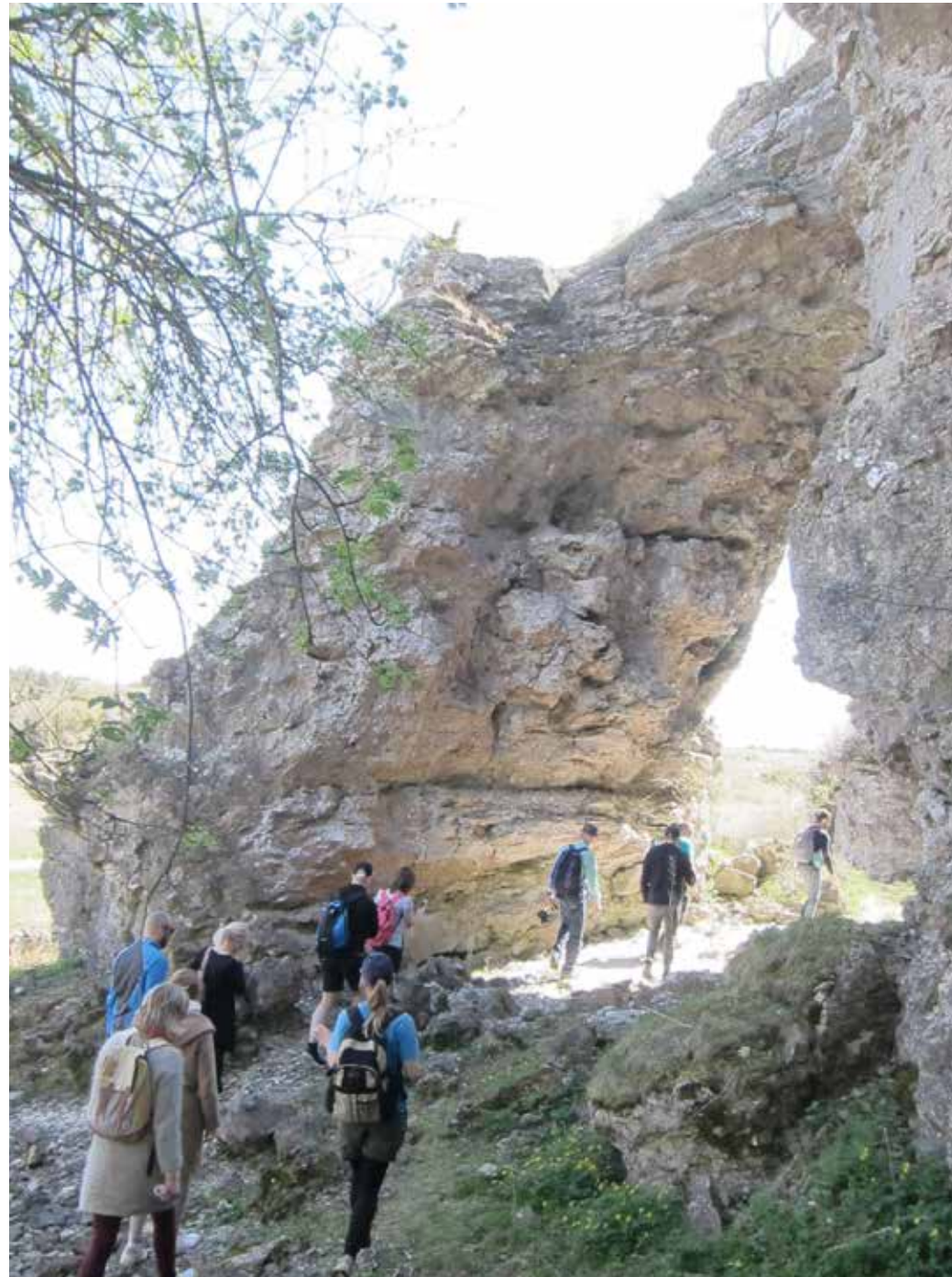
Stora Karlsö är ett av världens äldsta naturskyddade områden, berättar tillsynsmannen. I naturreservatet gäller en del föreskrifter som vi blir informerade om. Bland annat är det förbjudet att beträda fågelskyddsområdena som sträcker sig längs nästan hela öns strandremsa; detta för att undvika att störa de häckande fåglarna. Man ombeds komma ihåg att se sig själv som en tillfällig gäst, och inte heller plocka med sig växter och stenar, eller på något annat sätt skada den unika naturen. I biljetten ingår också en guidad tur runt ön, men innan den startar får vi en stund att se oss omkring, beställa lunch i restaurangen och kika runt i museet på egen hand.

- Höjdkurva, 5 m
- Fågelskyddsområde
- Trädbevuxen mark
- Våtmark
- Fornlämning
- Väg
- Stig

DEN GUIDADE TUREN

Rundturen inleds i museet där vi får en introduktion till fågellivet på ön, som tillsammans med närbelägna Lilla Karlsö är Östersjöns enda fågelberg. 259 olika arter har observerats här under de senaste hundra åren, och ungefär 60 av dessa häckar på ön (Karlsö Jagt- och Djurskyddsforenings AB 2). Guiderna visar uppstoppade exemplar av öns vanligaste fåglar; *silltrut*, *havstrut*, *gråtrut*, *storskarv*, *ejder*, *silvertärna* och *svärta*. Även inlandslevande arter förekommer; bland annat *skogsduva*, *höksångare* och *rosenfink*. Men öns verkliga karaktärsfåglar är *alkorna*; *sillgrisslorna* och *tordmularna*, vilka måste ha varit de svarta fåglarna vi såg under båtfärden. De beskrivs som norra halvklotets motsvarighet till pingviner; med skillnaden att de faktiskt är flygkunniga. Liksom pingvinerna är alkorna duktiga på att dyka, lever i kalla hav, livnär sig på fisk och spenderar mycket tid under vattenytan (Nationalencyklopedin).

Strax lämnar vi Norderhamn och promenerar över strandänget, mot den östra klinten. Guiden uppmanar oss att hålla extra avstånd - två tärnor häckar vid strandkanten precis utanför fågelskyddsområdet. Uppe vid klintkanten beundrar vi den fina utsikten över Norderhamn innan vi går in i Stora Förvar, som är öns största grotta. Det är en betydande arkeologisk fyndplats som undersöktes under sex somrar med start år 1888. Ansträngningen resulterade i 7 000 fynd i form av skelettdelar från både djur- och människor, men också harpunspetsar, lerkärls-

skärvor och rester av andra bruksföremål. Innan utgrävningarna låg marknivån i grottan ungefär fyra meter högre än idag, vilket hjälper till att förstå arbetets omfattning. De äldsta människobenen man hittade var från äldre stenåldern; vilket betyder att Stora Karlsö besökts av människor i nästan 10 000 år; och området kring hamnen och grottan bjuder på ytterligare lämningar från både bronsålder, folkvandringstid och medeltid. Det verkar som om ön använts dels som jaktutpost, men möjligen också som handelsplats (Larje 2008, s.4-7).

Turen fortsätter söderut, och vi vandrar över slätten som förbinder de två dramatiska kalkstensplataerna i öst och väst. I de stundvis täta buskagen sjunger höksångaren för oss, och marken smyckas av ett överflöd av gullivor. Plötsligt stannar guiden och pekar mot två svaga strimmor bland buskarna och gräset. Det är gamla strandvallar, den övre en rest från Ancylussjön för cirka 10 000 år sedan, medan den undre kastades upp av Littorinahavet, för mellan 6 000 till 8 000 år sedan (Hejdström 2013, s. 25). Tillsammans med arkeologiska fynd av ben från både tonfisk, späckhuggare, grönländssäl och havssula berättar de om en annorlunda Östersjö, förmodligen med mer karaktär av öppet hav. Vi passerar genom öns spektakulära raukport, som även den formades av Ancylussjön, och idag står en bra bit från strandkanten.

Uppe på öns alvar finns en säregen flora, som tätt efter fågelbergen är platsens främsta dragplåster. Senare i maj är det dags för orkidéerna att slå ut, som ska vara så många att de sägs likna persiska mattor. Tyvärr är vi lite för tidiga, men kan beundra några enstaka exemplar av den eleganta *Adam och Eva*, som just hunnit slå ut sina lila- och gräddvita blommor. En del av de unika växter som finns här är rester från stenåldern, då klimatet på ön var mildare, och har sina nordligaste utposter i Europa på Karlsöarna. En av dessa är *våradonisen*, vars blomning vi också prickar in. Den intensivt gula blomman är ett riktigt vårtecken och signalerar att det är dags att sätta igång med fisket; därav det lokala smeknamnet *toskblomme*.

Från Suderslätt sluttar landskapet svagt mot havet, vars närvaro är överväldigande. Här finns spår från ett gammalt medeltida stenbrott, där man bröt den så kallade *Karlsömarmorn*. Kalkstenen härifrån blir vackert rödspräcklig när den slipas och poleras, och under medeltiden användes den gärna i kyrkornas utsmyckningar. Längre ner mot stranden syns även det imponerande bronsåldersröset *Lauphargi*, som är en av fyra bronsåldersgravar på ön.

Snart är vi framme vid turens höjdpunkt; nämligen utsiktsplatsen vid Stornasar. Fåglarna måste vara hundratals, kanske tusentals; på klippyllorna, i luften och i vattnet. Tjattret är nästan öronbedövande och doften av fisk och spillning påtaglig.

Sillgrisslorna är riktiga vanefåglar, berättar guiden. De häckar med samma partner, på samma plats, ja till och med samma klipphylla, livet ut. Och gamla blir de också - den äldsta sillgrisslan man observerat häckar här på Stora Karlsö, och blev 2016 hela 44 år gammal.

Vi blir stående en stund, stirrandes på fåglarna. En i sällskapet gör oss uppmärksamma på en helvit sillgrissla, som helt verkar sakna pigment, en annan på två som parar sig. Om några månader är det dags för vad man måste anse vara årets höjdpunkt på Stora Karlsö; *grisslingen*. Under ett par intensiva dygn i månads-skiftet mellan juni och juli är det dags för sillgrissleungarna att göra det berömda hoppet utför klippan, ett fritt fall på uppemot 40 meter. I vattnet väntar pappan, som ska ta med dem på den första simturen. Den feta skarpsillen som föräldrarna matat sin unge med har som tur är gett den en liten krockkudde på bröstet, så de allra flesta ungar klarar det dramatiska fallet, även om de blir lite omtöcknade. På stranden nedanför klippan väntar fågelforskarna, som tillsammans med frivilliga besökare ringmärker och väger så många ungar man kan få fatt i. Så har man gjort sedan 1913, vilket gör detta till en av de längsta ringmärkningsföljderna i världen (Mitt i Naturen 2016).

Till sist sliter vi oss från fågelberget och går den korta biten bort mot öns fyr, som är vackert belägen högt uppe på kalkstensplatån. Guiden berättar att Karlsöklubben protesterade vilt inför bygget av fyren, som man menade skulle ta bort den vilda och orörda känslan på ön. Numera känns den självklar här, men visst kan man förstå deras invändning. Byggd 1887 av sten som brutits på plats, med både fris och stensockel, signalerar den något helt annat än den övriga bebyggelsen på ön. En sorts överhet kanske, som en symbol för att människan faktiskt kan tämja denna ibland ogästvänliga ö med det vilda vattnet runtomkring. Stilmässigt påminner den mer om stenstaden i Stockholm än de enkla bodarna i Norderhamn. Men det är trots allt tydligt att det fortfarande är havet och naturen som härskar här; svalorna har tagit takfötterna i besittning och bona går inte att räkna på en hand. Den vita putsen har blivit gul av lavpåväxt, och även träfönsterna har sett sina bästa dagar. Överheten har förvildats. Vi går upp i fyrtornet och blickar ut över en förtrollande utsikt. De små prickarna på vattenytan är inte insekter, utan fåglar. Bortom klippbranterna österut syns Lilla Karlsö, och ännu längre bort skymtar den låga kustremsan som är Gotland.

Så småningom rör vi oss ner längs den branta fyrtrappan mot den lilla viken Hien, som ligger ombonad mellan två klippputs-kott. Plötsligt stannar guiden till och pekar på en fläck en bit bort från stigen. Efter en kort stund ser vi den; på marken

under de knoppande lövträden ligger en åda och ruvar. Ejderhonan förlitar sig helt och hållet på sitt kamouflage och låtsas inte alls om att nästan trettio personer står och stirrar på henne. Det verkar fungera bra, för guiden informerar oss om att det finns flera ådor längs med stigen, men som hon inte tänker peka ut. Bland ormbunkar och fjolårslöv är de inte lätta att hitta. Jag lyckas faktiskt inte se några fler, men det känns samtidigt lite skönt. I en värld av skärgårdsbåtar, vattenskotrar och radiosignaler kan de verkligen behöva en fristad.

I Hien gör vi ett snabbt stopp och tittar på öns fossilsamling. Berggrunden här var från början ett grunt, tropiskt hav i höjd med ekvatorn, vars koraller bäddats in och bevarats i det kalkrika sediment som spolats över reven. Till ljudet av fåglarnas tjatter och vågornas skvalp beundrar vi de trumpet- och svampliknande stenarna en stund innan vi går den korta biten längs stranden tillbaka till Norderhamn. Det har hunnit bli lunchtid, och mot restaurangens solvarma fasad kan vi äta årets första utemåltid. Det är skönt att luta sig tillbaka i däckstolarna och studera fåglarnas ivriga aktivitet på avstånd. Strax skymtar vi Karlsöbåten på sin väg in till bryggan; det är dags för oss att åka tillbaka till Gotland och Klintehamn. Innan dess passar vi på att suppa in så mycket som möjligt av de lugnande vågskvalpen, de solvarma stenarna och de spirande försommarblommorna.

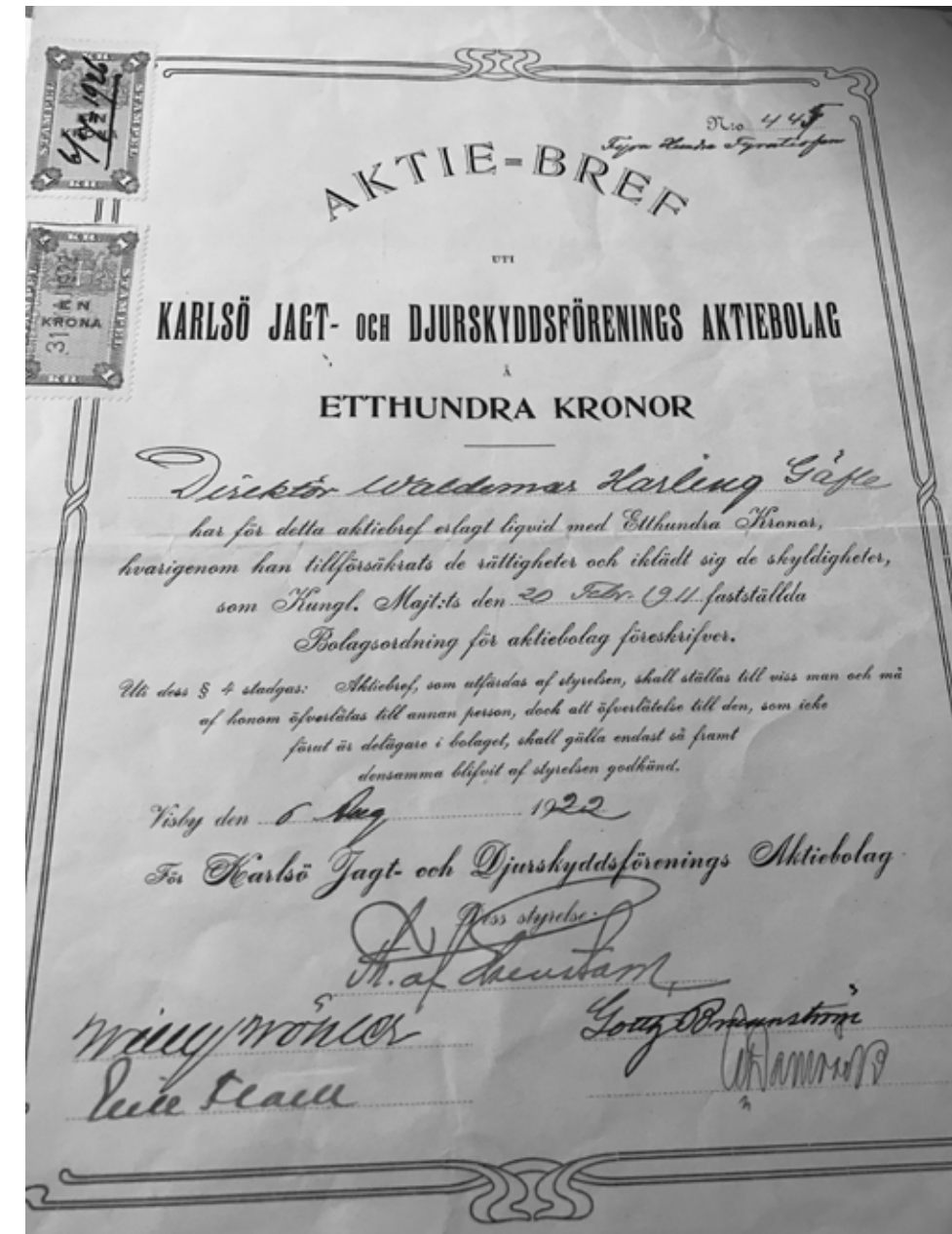

AKTIEN

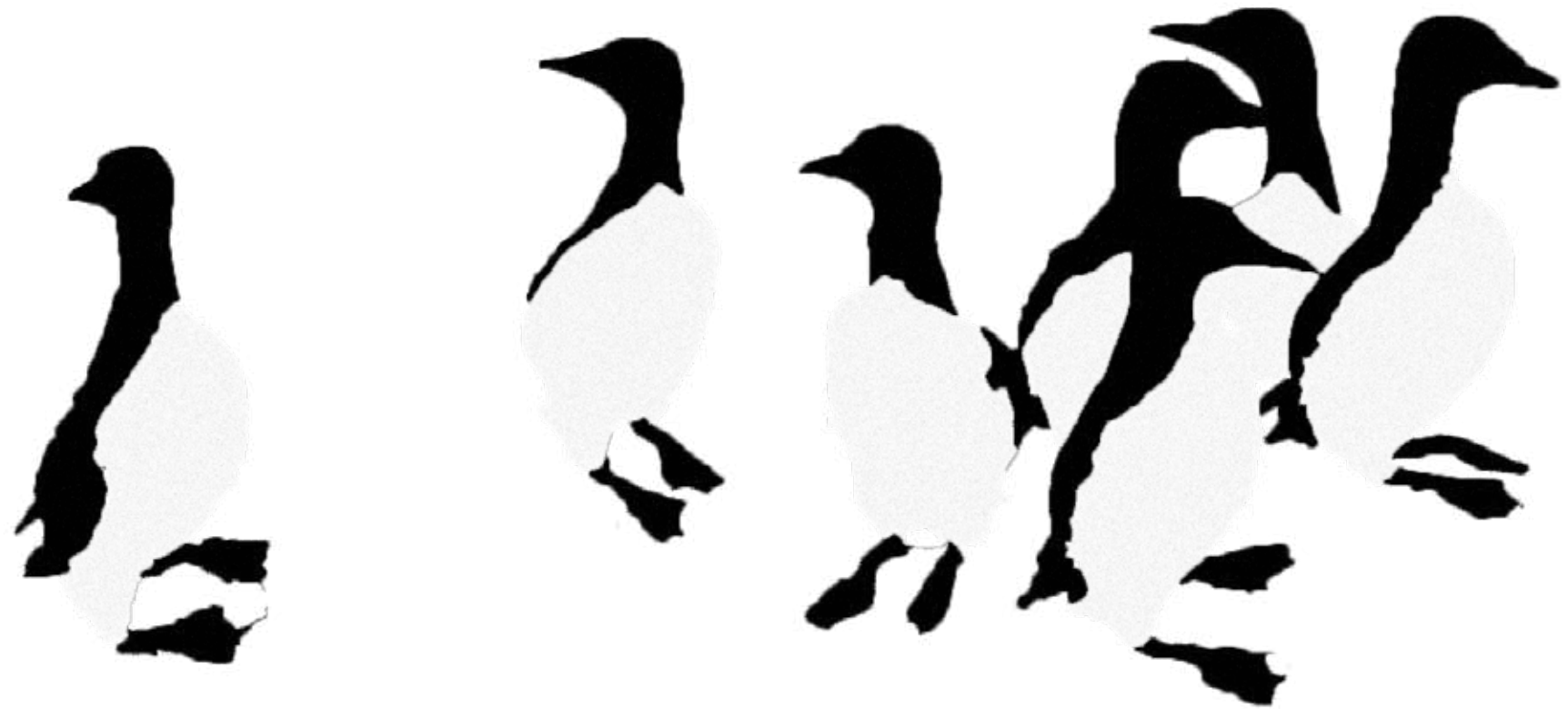
Sedan 1880 är *Karlsö Jagt- och Djurskyddsförenings Aktiebolag* ägare och förvaltare av Stora Karlsö. Bolaget, i dagligt tal kallat Karlsöklubben, bildades då den entusiastiske besökaren *Willy Wöhler* till sin förskräckelse såg att öns karaktärsfågel sillgrisslan var på väg mot utrotning. En hänsynslös jakt bedrevs mot fåglarna, som dessutom verkade utövas endast för nöjes skull. Wöhler insåg att läget var akut; sillgrisslorna behövde skyddas omedelbart. Samtidigt förstod han också att han var tvungen att få jägarna med sig, och upprinnelsen till vad som skulle komma att bli världens nästa äldsta naturskyddade område var därför ett jaktvårdsupprop. Ön var på den här tiden uppdelad i beteslotter som ägdes och brukades av gotländska bönder. Genom bidrag från bolagets aktietecknare kunde lotterna köpas upp en efter en, och snart ägde man i nästan hela ön. Fågeljakten förbjöds, men för att hålla aktieägarna, och tillika jägarna, vid gott mod beslöt man att plantera in harar, och etablerade den årliga harjakten (Ejendal och Hollström 1997, s.25). Faktum är att denna tradition är än idag aktieägarnas enda utdelning, men trots detta är Karlsöaktierna åtråvärda; senast 2014 auktionerades en av dem ut med ett slutpris på hisnande 101 000 kronor, vilket kanske är den dyraste aktie som någonsin sålts i Sverige (Pettersson 2014).

Aktiebrev från 1922 med bolagets grundare Willy Wöhlers underskrift.
Foto: Jan-Olov Johansson

SILLGRISLAN

Den svartvita, pingvinliknande *sillgrisslan* har blivit en symbol för Stora Karlsö, och både häckningen och grisslingen vid det branta fågelberget lockar flockvis av besökare till ön. Men fågeln är inte bara fascinerande att betrakta, utan kan också lära oss mycket om det känsliga havet kring öarna, eftersom den befinner sig högt upp i näringskedjan och också spenderar mycket tid under vattenytan. Med detta som bakgrund startade man i slutet av 1990-talet ett långsiktigt forskningsprojekt med sillgrisslan som fokusart. Initiativet kallas *Baltic Seabird Project* och är understött av bland annat Världsnaturfonden. Genom metoder som ringmärkning, beteendestudier, inventeringar, monitorering och insamling av prover har man kunnat skapa sig en detaljerad bild över ekosystemet och dess förändringar. Man har bland annat studerat halten av miljögifter i fågelns ägg, det låga torskbeståndets förlängda effekt på arten, samt hur fisket med nät begränsats och lett till en populationsökning för havsfåglarna (Mitt i Naturen 2016).

Flora

1. Adam och Eva / 2. Backsippa / 3. Sankt Pers Nycklar
 4. Våradonis / 5. Bergskrabba / 6. Gullborste
 7. Karlsösallat / 8. Krutbrännare / 9. Hylsnejlika

Fauna

1. Ejder / 2. Storskarv / 3. Gråtrut
 4. Sillgrissla / 5. Skogsduva / 6. Tordmule
 7. Höksångare / 8. Svärta / 9. Småskrake

ÖVERNATTNINGEN

Det är augusti och vi är på väg tillbaka till Stora Karlsö. I motsats till förra överfarten blåser det friskt den här dagen, och Karlsöbåten åker upp och ner mellan vågornas toppar och dalar. Sjön är lynnig, och efter höga vågtoppar tappar båten ibland kontakten med vattnet, varpå passagerarna brister ut i ett gemensamt tjut - vissa av rädsla, andra av förtjusning. Det som förra gången blev en naturupplevelse; att se de båda Karlsöarna från havet, har denna gång förvandlats till en vånda. Det är bäst att fokusera på vad som väntar när vi kommer fram.

Norderhamn välkomnar oss så som vi minns det. Och med de första stegen på bryggan infinner sig samma bekanta lugn. Det är skönt att vara tillbaka. Denna gång ska vi stanna över natten, och har betydligt mer tid att utforska ön. Det är en annan stämning i luften än sist; den intensiva häckningsperioden är slut, orkidéerna har blommat över och fågelentusiasterna har bytts ut mot vanliga turister. Om två veckor släpper även fågelskyddet, och det går då att röra sig obehindrat över hela ön.

Det är tydligt varför Norderhamn blivit den naturliga anföringsplatsen; för trots den starka vinden under överfarten är brisen svag och luften ljummen. De runda stenarna på stranden värms snabbt upp av solen och vattnet skiftar från ljust turkost till intensivt klarblått. Visste man inte bättre skulle man kunna tro att man var på en grekisk, inte gotländsk, ö.

När dagsgästerna lämnar med eftermiddagsbåten skiftar öns atmosfär. Vetskapen om att det inte går att ta sig härifrån förrän nästa dag är märkligt lugnande. Vi kan bara vara, och det känns som ett privilegium. När solen börjar sänka sig i väster blir strålarna mjuka och glödande, som om hela ön sveps in i en värmande filt. På kvällen promenerar vi upp mot den östra platån, som vi ännu inte hunnit upptäcka. Inte en annan människa skymtar, och vi tar sikte mot den ask som fått sitt namn efter Carl von Linné, som skrev om den efter sitt besök på ön under mitten av 1700-talet. Här ser man riktigt långt åt alla håll, och jag inser att det måste vara det här trädet man ser när man blickar ut mot ön från Gotland. Röset och asken också ha använts som riktmärke när äldre tiders sjöfarare navigerade i vattnen häromkring. Karlsöarna sägs ha varit riktiga sjörövaröar, eftersom de ligger lägligt till vid de stora farlederna som förbinder de gamla Hansastäderna runt om i Östersjön. Även idag är det lätt att få uppsikt över de fartyg som passerar här utanför.

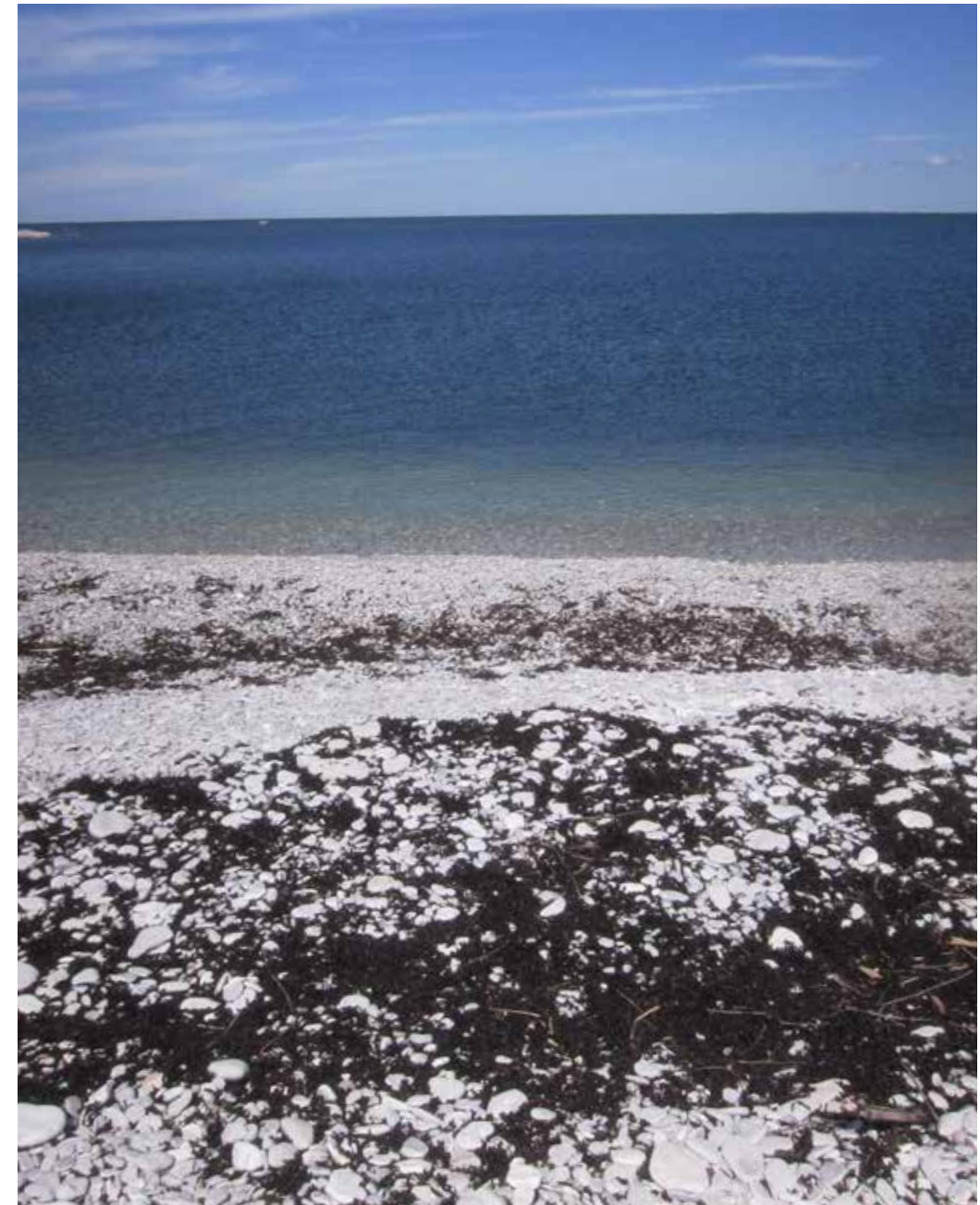
Det dröjer inte länge innan skymningen faller, och det är dags för oss att gå ner mot Norderhamn igen. Jag blickar ut mot heden en sista gång och det slår mig hur mycket den påminner om en savann, speciellt i det varma ljuset som spelar på de glest utspridda buskarna och träden. En savann som plötsligt stupar rakt ner i ett blått hav. Syrsorna har börjat spela och ackompanjeras av avlägsna fågelskri och lugna vågskvalp.

Nästa morgon stiger vi upp och rakt ut i den paradiska lilla viken Hien. Tillsammans med Norderhamn är de de enda kustrensor som inte omfattas av fågelskyddet, så även här är det därför fritt fram att röra sig längs stenstranden och ta sig ett dopp i det kristallklara vattnet, vilket känns som en perfekt inledning på dagen. Omgiven av marmorbergets klippor, och med tät lövskog nedanför branterna, har viken en riktigt ombonad känsla. Här är det lätt att trivas. Och det är vi tydligen inte ensamma om att tycka, för under doppet får vi plötsligt sällskap av en gråsäl som nyfiket sticker upp huvudet över vattenytan. Besökaren är kortvarig, men orsakar stor uppståndelse, och tillsammans med de andra nattgästerna står vi en stund på bryggan i hopp om att få se ytterligare en skymt av vår oväntade gäst.

Innan det är dags att lämna ön igen tar jag mig en sista titt i museet, och fastnar vid en gammal teckning som jag inte tidigare sett. Bilden föreställer Norderhamn i mitten på 1800-talet; då ett av Gotlands största fiskelägen. Det var en helt annan miljö än den vi vistas i idag; som en mindre by där nästan 300 man kunde befinna sig samtidigt. Jag läser om hamnretten, det gemensamma regelverk man satte upp i läget, och hamnfogden, den domare man hamnade hos om man bröt mot det. Ville det sig riktigt illa kunde man bli holmförvist, alltså förbjuden att någonsin sätta sin fot på ön igen. Men för det mesta räckte det med att spendera en natt på hamnstenen, ett flyttblock ungefär 500 meter ut från hamnen.

Jag tittar efter den där stenen när vi lämnar ön på eftermiddagen, och försöker se fiskarna som blev förvisade dit framför mig. De som utmanade havet och tog sig hit ut, trots att de varken kunde simma, eller för den delen anropa någon sjöräddning. Med enkla båtar och seglade de mot riktmärken som spridit sig från generation till generation. Det var ett risktagande, och visst kom de hit delvis på grund av fisket, av skafferierna de behövde fylla. Men jag kan inte låta bli att tänka att de, precis som oss som besöker ön idag, kände den där mystiska lockelsen hit; till lugnet, ljuset och havet.

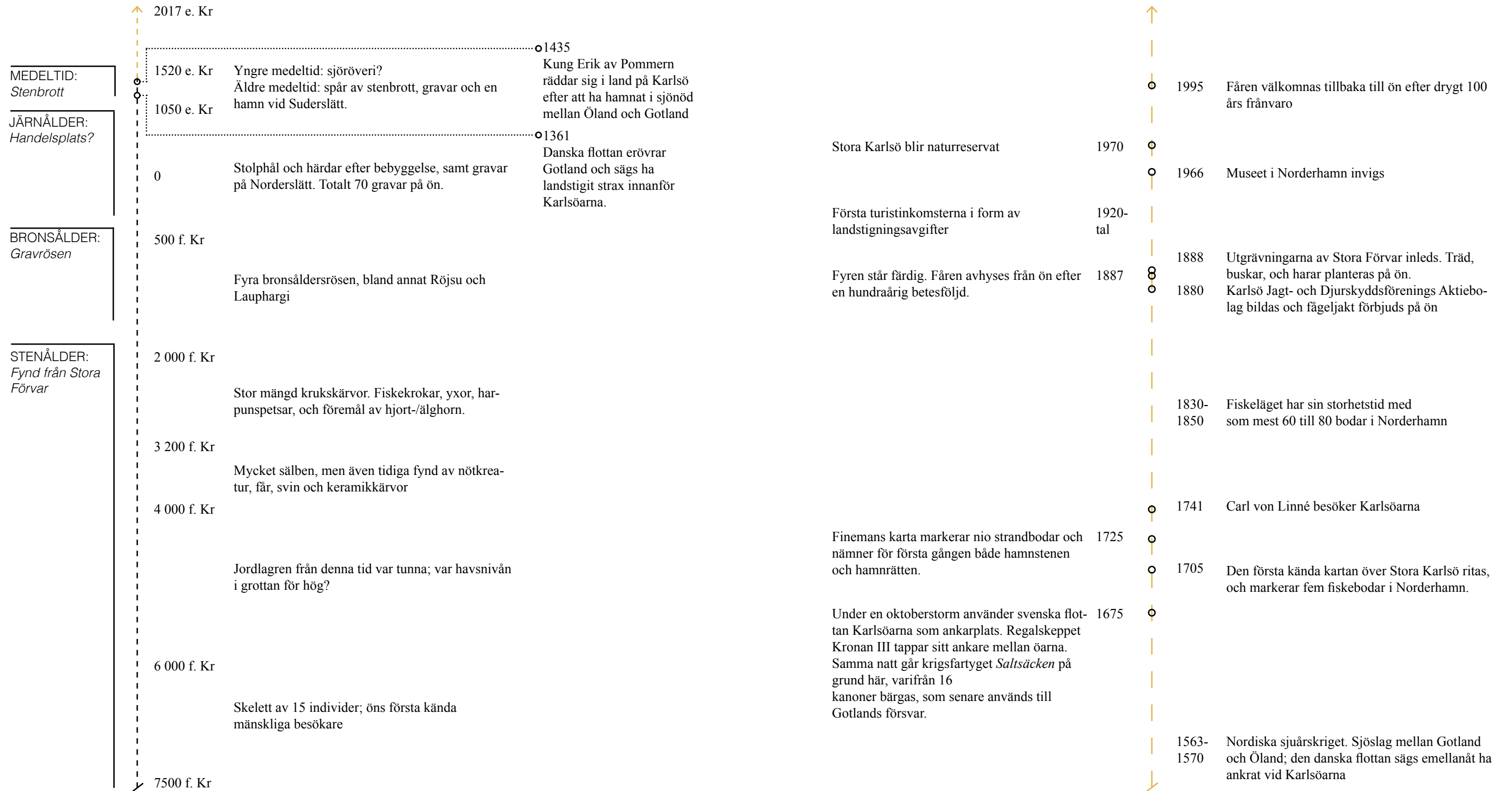

ALVARET

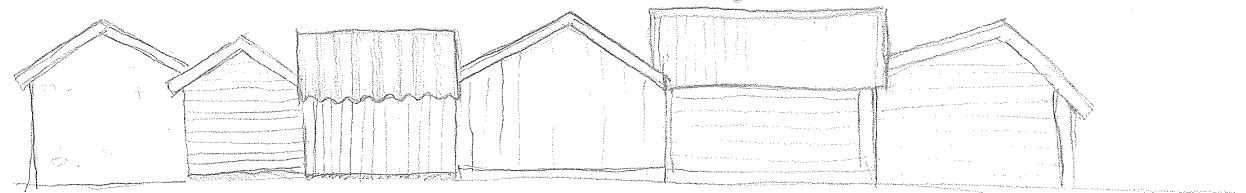
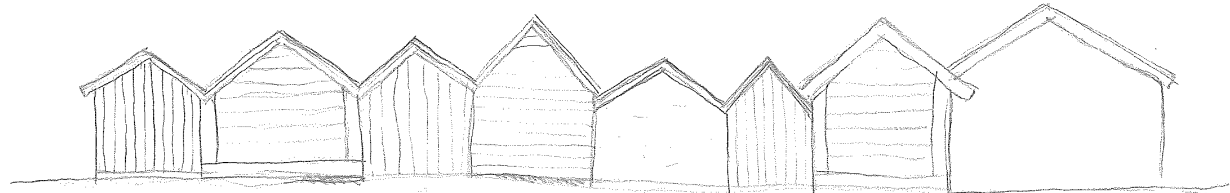
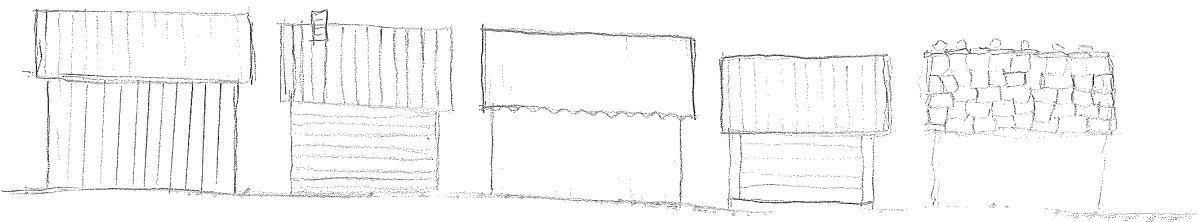
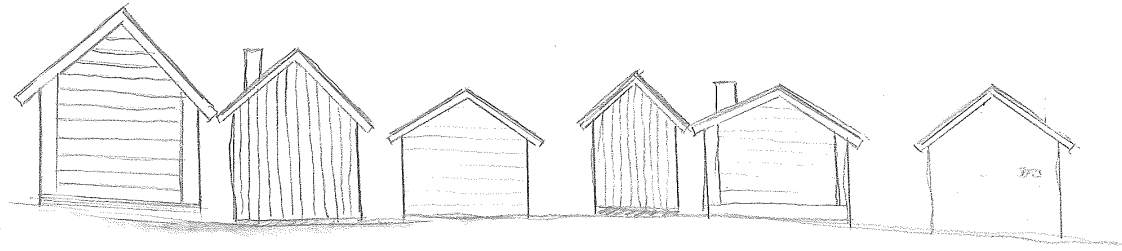
Landskapet på ön har ett tunt jordtäckte som formats av hundratals, kanske till och med tusentals, år av fårbete. Carl von Linné förundrades över hur fåren kunde bli så feta, trots att betet såg så magert ut, under sitt besök år 1741. När Karlsöklubben övertog ön år 1887, ansåg man dock att fåren ”gnagde” på ön, och bestämde sig för att de skulle bort. Det behövdes mer träd på ön för att den skulle bli det jaktparadis man föreställt sig. Således började man plantera träd; både redan etablerade sorter, men också nya och främmande arter, som thuja, vejksel och valnöt. Många trädplantor åts ironiskt nog upp av de harar man planterade in samtidigt, men så småningom tog växtligheten fart. Långsamt etablerade sig lövskog nedanför klintkanterna, och till slut började även det öppna alvaret växa igen. Så mycket att biologer under 70- och 80-talet observerade att orkidéerna missgynnades av det höga gräset. Efter mycket diskussion beslutade Karlsöklubben till slut att släppa tillbaka fåren till ön för sommarbete, efter att orkidéerna blommat ut. 1995 välkomnades de återigen till Stora Karlsö, och med deras, plus en och annan röjsågs hjälp, har ön nu återfått sin alvarskaraktär igen (Ottosson 2015, s. 35-36).

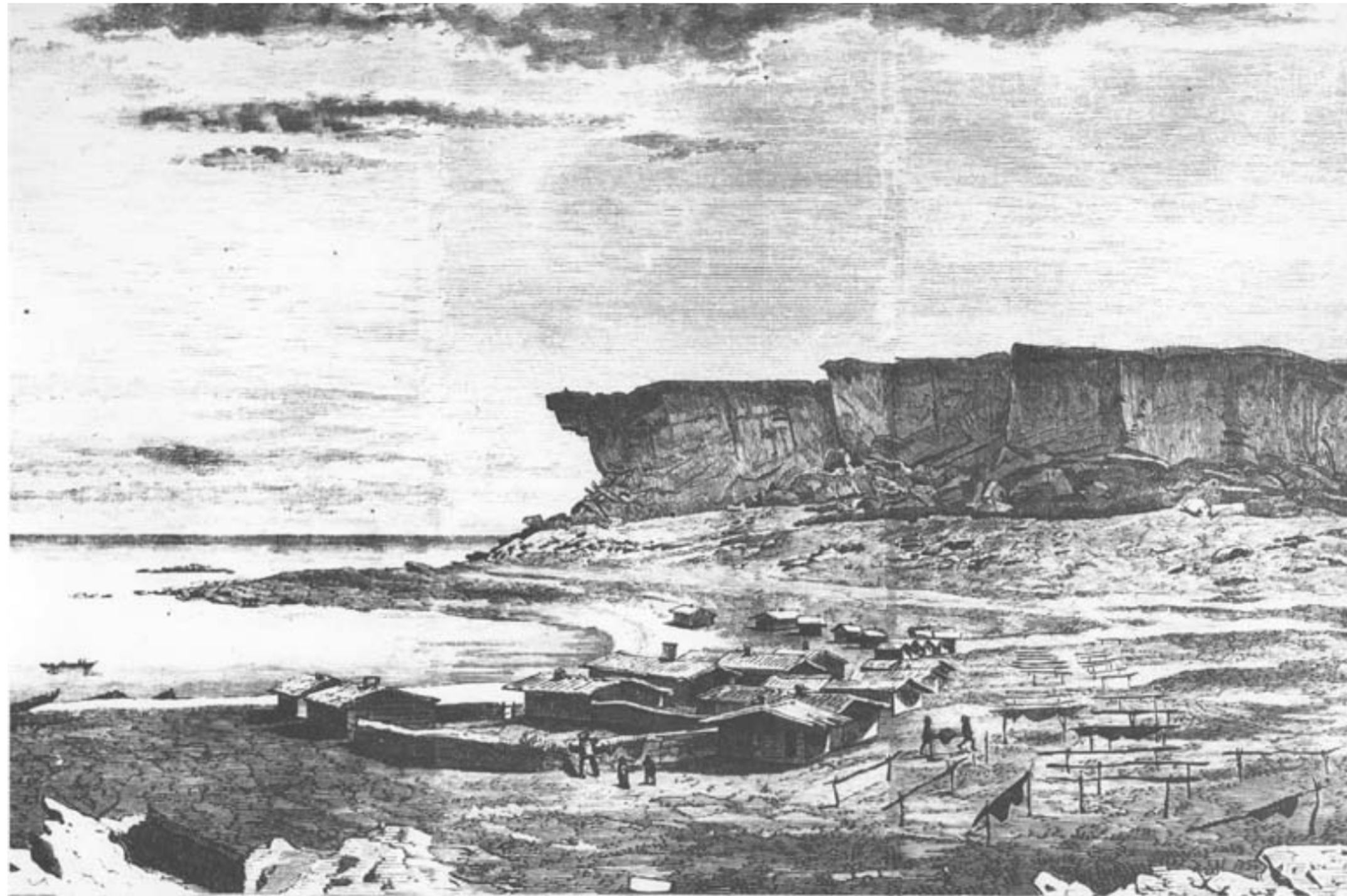
TIDSLINJEN

DEL II
FISKELÄGET

STORA KARLSON VID GOTLAND, NORDERHAMN. Tecknad efter naturen af A. T. G. 1867

BERÄTTELSEN

Stora Karlsö har använts som både jakt- och fiskeutpost sedan urminnes tider, vilket arkeologiska fynd från ön också bekräftar. De tidigaste dokumentationerna av fiskeläget i Norderhamn finns i de första kartorna över Stora Karlsö, som ritas upp i början på 1700-talet.

Inte mycket finns nedskrivet eller avbildat från fiskelägets storhetstid, med undantag från teckningen på föregående uppslag och de minnesanteckningar som den gotländska kulturhistorikern *Pehr Arvid Säve* skrev efter att ha besökt Norderhamn år 1865. Säve gjorde även ett tidigare besök i läget år 1847, och noterar att antalet fiskebodas under de åren har decimerats från 65 till blott 25 stycken.

Fisket är alltså redan på nedgång, och det som Säve vid första besöket upplevde som en liten by är nu betydligt mindre livligt. Tidigare fiskade man med uppemot 60 båtar härifrån, och med fyra man i varje båtlag blev det totalt cirka 240 personer. Därtill kom folk till Norderhamn för att "kröga", det vill säga utföra byteshandel; kaffe och sprit mot strömming och torsk. Sånär 18 år senare är även byteshandeln ett minne blott, men den yngre allmogen från socknarna närmast Karlsö kommer fortfarande hit och prövar sin fiskelycka. Bönderna från mer avlägsna socknar har inte längre kvar sina övernattningsbodas och ägnar istället mer tid åt jordbruket.

Säve beskriver bodarna i läget som "små flat-takiga byggningar; vanligast af trä, helst på gafveln, där dörren är, försedda med långt framspringande takskyggen, samt inredda med spis och lafvar att ligga på." Bodarna antas ha varit så kallade *bulhus* eller *skiftesverkskonstruktioner*, som fogas samman utan spik, och som också går att plocka ner och flytta på vid behov. Denna mobilitet är rimligen också förklaringen till lägets snabba avvecklande.

Fiskarnas huvudsakliga fångst var strömmingen, som fiskades från maj till december, men mest intensivt under för- och sensommaren. Även torsk drogs upp vid grunden kring öarna, samt små mängder av både sik, lax, gädda och id.

Under sommaren seglade man iväg under sen eftermiddag, för att sätta näten i skymningen. Natten spenderades i båtarna och näten drogs upp i gryningen, innan man under de tidiga morgontimmarna var tillbaka i Norderhamn. Där vittjades näten och hängdes upp på gistgården bakom bodarna, som man etablerat sedan det uppstått problem med fåren som trasslat in sig i de nät man lagt för att torka direkt på marken. Därefter skulle fisken rensas och saltas, innan man till sist kunde unna sig ett mål, en sup och en tupplur. Snart var det eftermiddag igen och det var dags att sätta av på nästa fisketur.

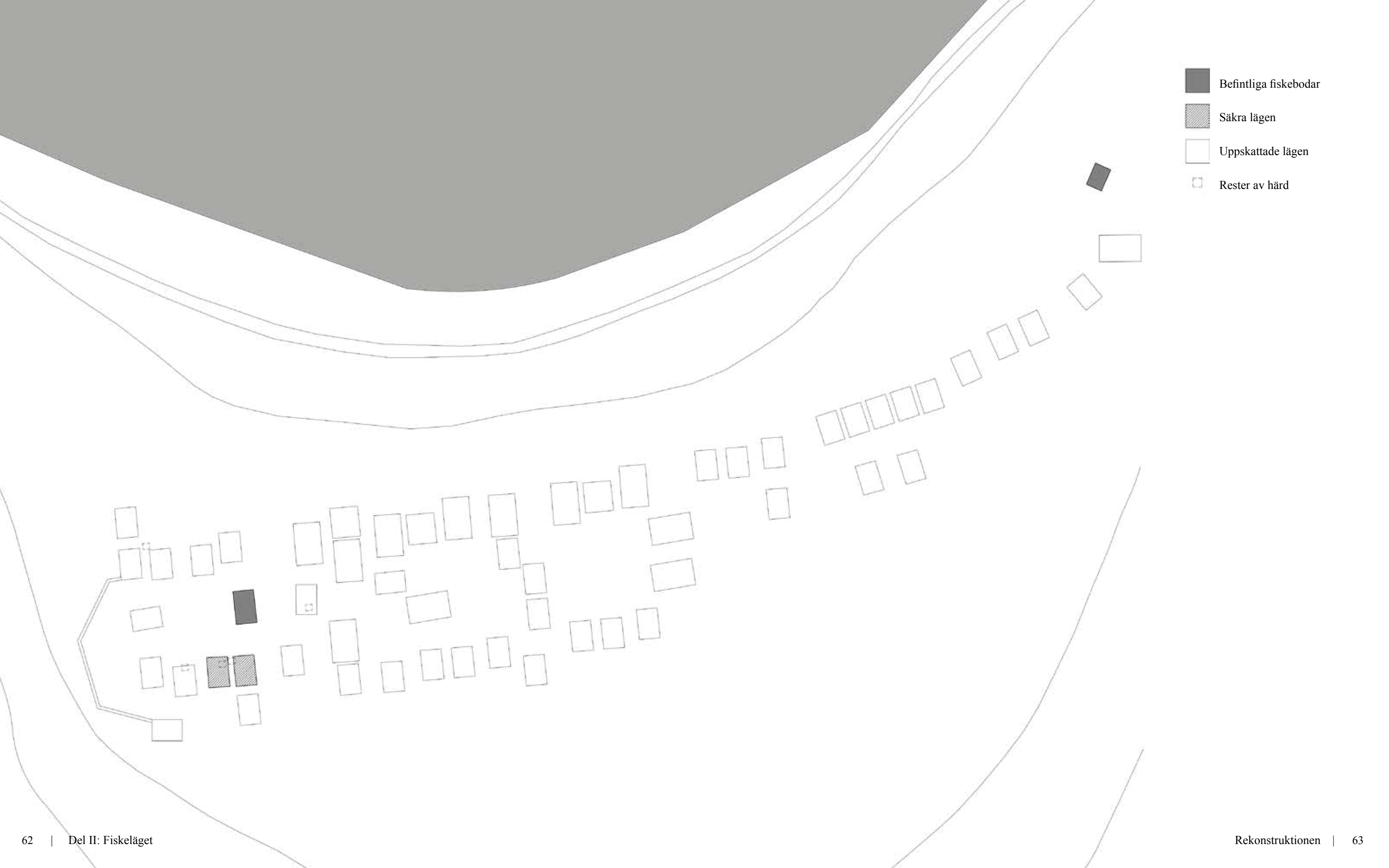
Norderhamn på 1890-talet. Ännu stod några fiskebodas kvar. Herrbodi är den tredje från vänster.
Foto: J A Lagergren, VLA, hämtat från minneskriften *Stora Karlsö 1880-1980*, s. 25.

Trots att fisket var arbetsamt kan man anta att det var ett ganska välkommet avbrott från de vardagliga sysslorna vid lantbruket. Säve beskriver ett leverne som var mycket enkelt, med sovplatser på madrasser av antingen halm eller tång, och med enkla, men utsökta måltider. Han beskriver de till och med som några av de bästa målen han ätit i sitt liv; bestående av strömming, smör och färsk potatis kokt i salt havsvatten. Tillagningen skedde över öppen eld och måltiden serverades genom att helt enkelt hällas upp på mat-flisen, vilka är de kalkstensbord som än idag går att hitta utanför de två återstående bodarna i Norderhamn.

När fiskarna lägger ut om eftermiddagarna stannar Säve kvar på ön, och beskriver kontrasten mellan rusningen då fiskarna lämnar, och lugnet som han drabbas av när de är ute på havet. Det är lätt att dra referenser till dagens turistströmmar, och den underbara stillhet som uppstår när Karlsöbåten och dagsgästerna lägger ut från bryggan om eftermiddagarna (Gutabyggd 2007, s. 120-129).

*Teckning av Pehr Arvid Säve från hans besök i Norderhamn år 1847.
Hämtad från Uppsala Universitetsbiblioteks katalog.*

- Befintliga fiskebodrar
- ▨ Säkra lägen
- Uppskattade lägen
- Rester av härd

FRAGMENTEN

Mosebod

Den lilla stenboden är den östligaste byggnaden i Norderhamn och ligger ensligt ute på strandänget. Det är en fascinerande tanke att det gamla fiskeläget en gång i tiden sträckte sig mellan de två återstående bodarna, för det är ganska långt mellan dem. Marken som *Mosebod* ligger på är den enda före detta beteslott som Karlsöklubben aldrig lyckades förvärva, eftersom ägaren var en fiskare som försvunnit till sjöss. Äganderätten har tillfallit Eksta socken, men Karlsöklubben äger dock boden som de fick köpa av en entusiast som renoverade den under 60-talet. Boden är murad med sten som man kan anta har plockats på plats. Taket är ett traditionellt faltak som ligger på åsar, och fönstret i gaveln troligen ett senare tillägg. Numera går boden att hyra för övernattnig.

Herrbodi

Strax väster om restaurangen ligger det gamla bulhuset *Herrbodi*. Byggt i tjärad fur och med traditionellt faltak är det förmodligen ganska likt de övriga gamla fiskebodarna som en gång stod här. Boden är uppdelad i två delar; den större delen med öppen spis och två bäddplatser och den mindre med en bäddplats. Förmodligen användes den mindre delen för redskapsförvaring när boden brukades av fiskare. Liksom *Mosebod* används den numera för övernattnig, men det gäller att bädda in sig noggrant under kalla sommarnätter eftersom den inte är isolerad; väggarna består endast av de rejäla brädorna som kan ses från utsidan. Numera har *Herrbodi* fått sällskap av två nya bulhus i söder, och med deras hjälp skapas en antydning av det fiskeläge som en gång var.

TRADITIONEN

De gotländska fiskebodarna behöll ålderdomliga byggnadstraditioner längre än andra byggnadstyper, och de som uppfördes under 1800-talet kan sägas vara mindre varianter av medeltidens- och vikingatidens bostadshus. De var timrade eller byggda med skiftesverksteknik med tak av antingen falar eller stenflis, som ofta sköt ut en bit framför ingången, vilken gärna lades på gaveln. På platser där det var ont om trä var de istället byggda av sten plockad direkt från stranden; från början kallmurade och tätade på insidan med lera, men senare även med bruk. Vissa av bodarna hade en ordentlig murad spis, medan andra saknade det, och istället eldades det direkt på marken.

Strandbodarna finns i olika varianter, och användes dels för att övernatta i (liggbodar) men också för att förvara redskap i (skurar). Många bodar var en kombination av de två. På en del platser satte man även upp båthus, men de var förhållandevis ovanliga.

Vid sekelskiftet 1900 ändrade bodarna karaktär och började uppföras i resvirkeskonstruktion med locklistpaneler och branta spåntak, alternativt flackare papptak. De tidigare obehandlade träbodarna tjärades, och fönsters sattes in i både nya och gamla bodar, vilket inte förekommit förut. Under första halvan av 1900-talet ersattes deltidfiskarna successivt med yrkesmän som fiskade på heltid, och båtarna liksom fångsterna blev större (Haase 2004, s. 312-323).

Fiskelägenas roll hade spelats ut, samtidigt som ny lagstiftning som trädde i kraft under 40-talet gjorde det svårare att bygga sommarhus på stränderna. Detta ledde till att många av lägena sakteliga började förvandlas till små sommarstugeområden och med detta förändrades deras karaktär också avsevärt.

Denna förändring uppmärksammades snabbt av både fiskare och andra kulturhistoriskt intresserade, och 1950 öppnade Gotlands fiskerimuseum i Kovik, Sanda, där man gjort sitt bästa för att bevara de gamla lägenas karaktär åt kommande generationer. På museiområdet har man låtit uppföra ett tjugotal gamla strandbodars; vissa har flyttats från sina ursprungliga platser medan andra byggts upp som replikor. Under 70-talet förstod även myndigheterna vad som höll på att hända, och en inventering av öns samtliga fiskelägen genomfördes, varefter 52 utpekades som särskilt kulturhistoriskt värdefulla, 11 som riksintressen och ett som byggnadsminne.

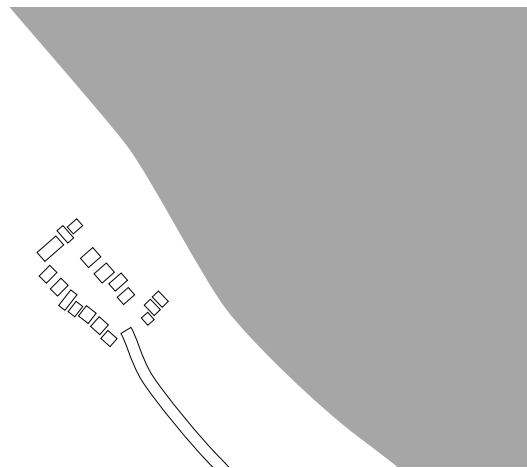
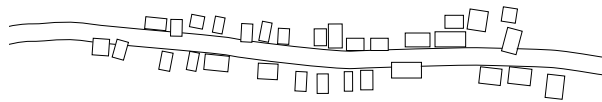
I lägena råder numera förvanskingsförbud, vilket bland annat innebär att de ska hållas öppna och tillgängliga för allmänheten och att deras karaktär ska bevaras, med speciell tonvikt på äldre element. Ur byggnadslovssynpunkt betraktas strandbodarna som förråd, och det är därför endast tillåtet av övernatta i dem vid enstaka tillfällen. Trots detta är de små byggnaderna åtråvärda, och i de mest populära lägena kan de säljas för uppemot en miljon kronor.

DET URBANA RUMMET

Precis som städer och byar är fiskelägen en samlad byggd miljö, och ofta har de även rumsliga kvalitéer som påminner om dessa. Utrymmena mellan bodarna är ofta trivsamma och väldefinierade, och skapar tillsammans en spännande sekvens av varierande rumsliga upplevelser.

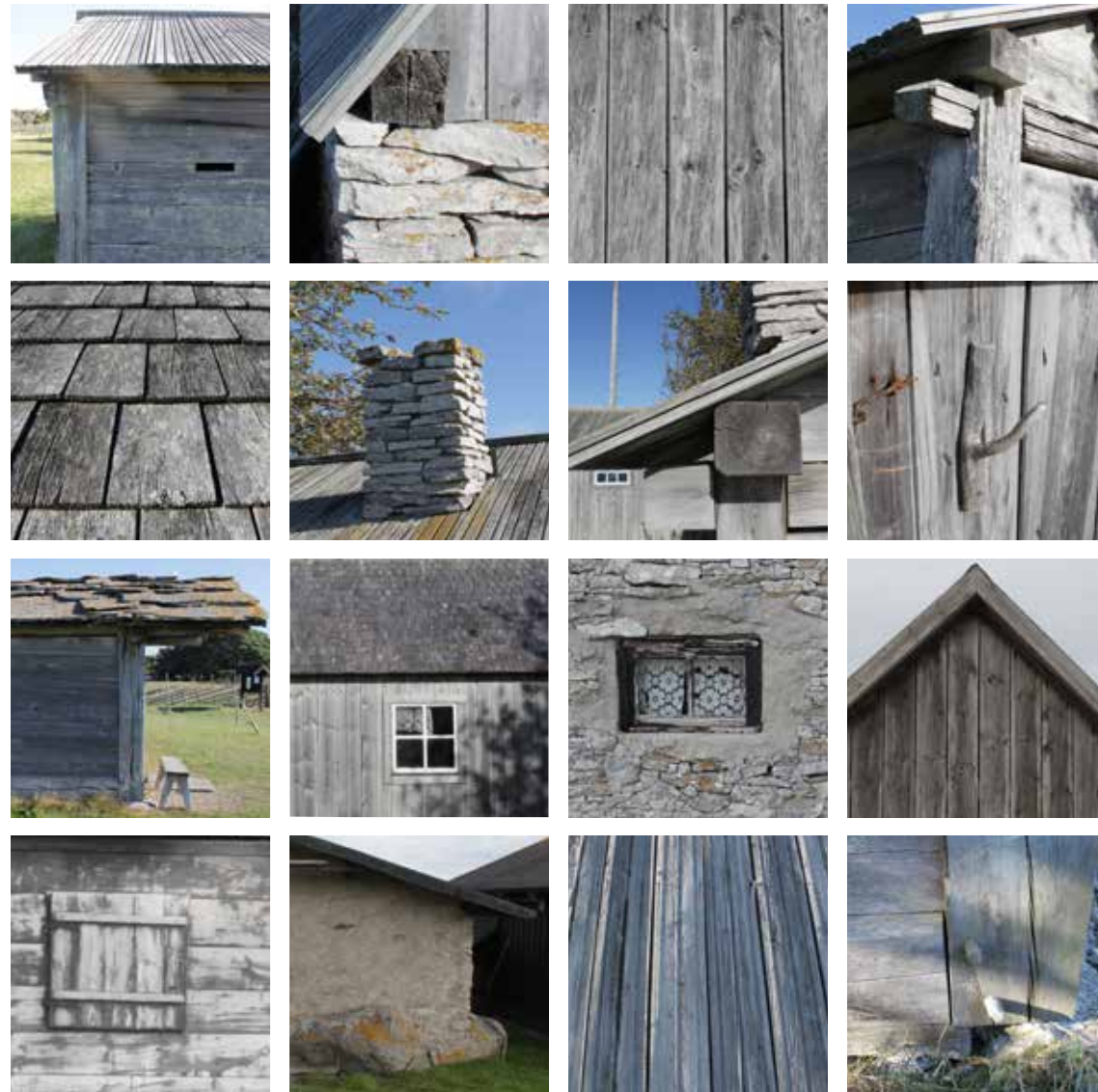
I fiskeläget *Tomtbod* i Burs ligger bodarna samlade längs en byväg, med vissa förskjutningar och avbrott i dess placeringar, vilket skapar mötesrum i form av torgliknande fickor. Av de bodar som ligger mellan vägen och havet öppnar sig en del av dem också mot vägen, vilket understryker dess betydelse som socialt rum.

Helgumannens fiskeläge på Fårö ligger på en extremt oskyddad och öppen plats, vilket gjort att läget i sig självt behövt skapa det trygga gemensamma rummet. Bodarna är placerade i 2+2 rader som står vinkelräta mot varandra, och ramar in både ett rum mellan bodarna, men också mot havet.

MATERIALEN

Fiskeboden är mångt och mycket en förrådsbyggnad med sovplats, och liksom liknande typer av bruksbyggnader präglas de i stor grad av enkelhet och pragmatism. Man har helt enkelt byggt av de material som funnits till hands och hållit det hela så enkelt som möjligt. De äldre bodarna, byggda av rejäla brädor och tjocka stenflisor, med sprickor, lavpåväxt och rostiga spikar, är vackra i all sin enkelhet, och för mig en del av den gotländska kustens skönhet. De känns djupt förankrade på platserna de står; som en del av landskapet snarare än ett tillägg till det. Detsamma går dock inte att säga om de yngre bodarna, byggda på 50-talet och senare. Även om de, liksom de äldre bodarna, har byggts med samma pragmatiska entusiasm så är det uppenbart att något hänt när materialen bytts ut från stenflis, faltak och handhuggna brädor till locklistpaneler och plåttak. När de äldre bodarna lyckas agera både smycke och förråd, lyckas de nutida bara med det senare.

Fårö ur serien Genius Loci

© Anastasia Savinova

DEL III
SJÄLEN

TEORIN

Stora Karlsö är en säregen plats, och för mig är det viktigt avspegla detta i gestaltningen av det nya museet. Min önskan är att upplevelsen av byggnaden på ett eller annat sätt ska relatera till upplevelsen av att besöka ön. Det kan vara genom stämningar, materialitet, eller atmosfär; det vill säga sinnliga, subtila värden. De här funderingarna ledde mig in på *fenomenologi* – läran om det som visar sig för medvetandet.

Inom arkitekturen utvecklades det fenomenologiska synsättet som en sorts motreaktion till modernism och rationalism. Efter decennier av prefabricerade cementhus som snabbt och effektivt uppförts på liknande sätt över stora delar av världen började arkitekterna inse att det fanns mer hos en byggnad än det som går att mäta och beskriva enligt logikens alla regler. Vissa menade också att arkitekturen helt och hållet alienerat sig från platsen och det sammanhang den skulle verka i. En av dessa var den norska arkitekten *Christian Norberg-Schultz*, som 1980 gav ut boken *Genius Loci: Towards a phenomenology in Architecture*.

Termen *genius loci* stammar från romsk mytologi, och dess originalbetydelse syftar på de andar som man trodde bebodde och vaktade en specifik plats. Norberg-Schultz beskriver platsens ande inom byggnadskonsten på följande vis (1980, s.5):
”Since ancient times the genius loci, or spirit of place, has been recognized as the concrete reality

man has to face and come to terms with in his daily life. Architecture means to visualize the genius loci and the task of the architect is to create meaningful places, whereby he helps man to dwell.”

Platsens ande kan förstås genom ett antal aspekter såsom ordning, atmosfär, materialitet och karaktär, men också genom till exempel tid och ljus. Man kan säga att *genius loci* är ett försök att beskriva det totalfenomen som vår verklighet är. Världen som vi känner den består av konkreta fenomen; det kan vara människorna vi omger oss med, molnen på himlen, träden i skogen eller gatorna i våra kvarter. Samtidigt formas den också av mer abstrakta, sinnliga upplevelser; känslan av jorden under våra fötter, ljudet av fåglarna i träden eller synen av månen som blänker i havet. Platsens själ är summan av alla dessa intryck, och som är omöjlig att reducera till sina delföreteelser utan att något går förlorat.

När arkitekturen lyckas förkroppsliga *genius loci* skapas rum och platser där människan får vad Norberg-Schultz kallar för *existentiellt fotfäste*. Platsen är en central del av vår identitet, vilket uttrycks tydligt i hur vi beskriver oss själva; som värmlänning eller italienare, snarare än som filosof eller arkitekt (1980, s. 21).

Norberg-Schultz menar också att den byggda miljön måste stimulera människan och erbjuda henne variation. Nyare bebyggelse erbjuder sällan samma brokighet som gör äldre städer och vår upplevelse av dem så fascinerande. Platser som människan formar har potential att uppnå en skapad själ och identitet, precis som antika städer gjort. Detta kräver dock att vi utformar byggnaderna på ett sätt så att vi kan upptäcka dem, på samma vis som vi kan upptäcka skogen, ängen, eller berget på de platser som jorden skapat oss.

En annan känd fenomenolog är den schweiziska arkitekten *Peter Zumthor*. Medan Norberg-Schultz främst är en tänkare, är Zumthor praktiserande och vill uttala undvika att teoretisera sitt arbete. Liksom hos sin norska kollega är både sinnliga upplevelser och plats centrala i hans tillvägagångssätt. Så här beskriver han det i boken *Thinking Architecture* (2005, s. 17-18):

”I have a passionate desire to design [...] buildings that, in time, grow naturally into being a part of the form and the history of the place. Every new work of architecture intervenes in a specific historical situation. It is essential to the quality of the intervention that the new building should embrace qualities that can enter into a meaningful dialogue with the existing situation. For if the interventions finds its place, it must make us see what already exists in a new light. We throw a stone into the water. Sand

swirls up and settles again. The stir was necessary. The stone has found its place. But the pond is no longer the same. I believe those buildings only become accepted by their surroundings if they have the ability to appeal to our emotions and minds in various ways.”

Han lägger också stor vikt vid minnen; vid bilder som dyker upp i hans huvud då han tänker på arkitektur. Dessa handlar ofta om just atmosfär och ljus, ibland om den taktila känslan av ett dörrhandtag i handen. Zumthor menar att eftersom våra känslor och förståelse har sina rötter i dåtiden, måste vår sinnliga koppling till en byggnad respektera processen att minnas.

En annan hörnsten i hans arbete är det enkla, nästan minimalistiska uttrycket. Han menar att det vackra finns i det okonstlade, och avslöjar sig om man inte söker efter det direkt. Istället bör man jobba på ett praktiskt och pragmatiskt vis; fråga platsen vad den behöver och låta sig inspireras av lokala byggnadstraditioner. Samtidigt bör man heller inte bli för konservativ och skapa pastischer av det som varit, utan sträva efter en balans mellan det traditionella och det samtida (Zumthor 2005, s. 42).

Fenomenen

På följande sidor försöker jag representera en del av de fenomen som för mig utgör Stora Karlsös själ.

Ordningen: platån vs. hamnen

Stillheten / Ljuden

Den skiftande atmosfären

Horisonten: havets ständiga närvaro, panoramavyer och långa siktlinjer

Tingen: formade av havet, vädret, och tidens lopp*

Taktiliteten: hårt/mjukt

*Eftersom Stora Karlsö är ett naturreservat är det ej tillåtet att plocka med sig saker från ön. Dessa ting är från kusten innanför öarna men representerar en liknande känsla.

Dofierna: Örter och hav

Det vilda

REFERENSprojekt

Ainazi House, Lettland, Jaunromāns Un Ābele Architects, 2014

Jag vet inte mycket om det här huset, förutom att det besitter precis den karaktär som jag vill åt. Det är något med den eleganta enkelheten; den läsbara konstruktionen, sättet som träet är ytbehandlat, och de kalla färgerna, som på något vis ändå utstrålar en sorts värme.

Bastu, Stockholms skärgård, General Architecture, 2009

En simpel byggnad som refererar till traditionen men ändå känns samtida i sitt uttryck. De enkla regeldörrarna som sitter för både dörrar och fönster gör att kontrasten mellan stängt och öppet blir stark, och likt gamla båthus indikerar på säsongsanvändning. Materialen är enkla men applicerade på ett medvetet sätt, vilket ger byggnaden ett elegant uttryck.

Gugalon house, Versam, Schweiz, Peter Zumthor, 1994

Denna tillbyggnad tolkar, eller nästan avslöjar, den lokala byggnadstraditionen på ett sätt som jag tycker är väldigt spännande. Det är tydligt, detaljeringen är enkel och robust, och helheten harmonierar och kompletterar det ursprungliga huset fint.

Kroklada, Öland, Lowen Widman arkitekter, 2013

Ett fritidshus som tolkar lokal byggnadstradition genom byggnadens form och ett skiftesverk som är exponerat på insidan. Jag tycker om den nästan ofärdiga känslan, de råa materialen, och hur de moderna skjutdörrarna täcks av enkla regeldörrar som avslöjar sig i skymningen när de belyses inifrån.

Naturum Kosterhavet, Sydkoster, White arkitekter, 2012

Arkitekterna lyckas tolka de traditionella sjöbodarna på platsen till en byggnad känns samtida och skarp i sitt utförande. Den spännande takkonstruktionen avslöjar sig främst i interiören och blir en överraskning att upptäcka när man besöker museet. Materialvalen är robusta och detaljerna elegant utförda.

Allmannajuvet Zinc Mine Museum, Sauda, Norge, Peter Zumthor, 2016

Museet ligger längs de norska turistvägarna, på en plats där det under 1800-talet låg en zinkgruva. I anslutning finns även en servicebyggnad och ett café. Genom att använda arkitekturen som historieberättare synliggörs gruvarbetarnas slitsamma leverne, samtidigt som platsens status höjs.

DEL IV
FÖRUTSÄTTNINGARNA

DET BEFINTLIGA OCH DET NYA

Öns befintliga museibygnad stod färdig 1966, och huserade till en början också en kyrksal, som senare avkristnades, varpå museet kunde utökas. Byggnaden är en enkel vinkelstuga med plåttak och träpanel. Fågelsalen är navet i museet; här samlas man inför den guideade turen som de flesta besökare deltar i. Utställningarna innehåller mycket och bra information om ön, men håller något ojämn kvalitet och skulle behöva både helhetsöversyn och modernisering.

En ambition att förnya museet har funnit sedan en tid tillbaka, och på uppdrag av Karlsö Jagt- och Djurskyddsförening har Gotlands Museum tagit fram en förstudie, där följande mål fastställs:

Museet ska:

- Bygga en förväntan om upplevelsen av ön och ge en introduktion till vistelsen, men också fungera som en kunskapskälla att återvända till.
- Förstärka upplevelsen av Stora Karlsö, ge fördjupade kunskaper om och större förståelse för naturen, miljön och de ekologiska sambanden på ön och i havet runt omkring.
- Bidra till att besökaren får en insikt om betydelsen av att bevara våra livsmiljöer för framtiden.
- Vara ett modernt museum med utställningar som lever upp till den kvalitet som öns unika miljö uppvisar.

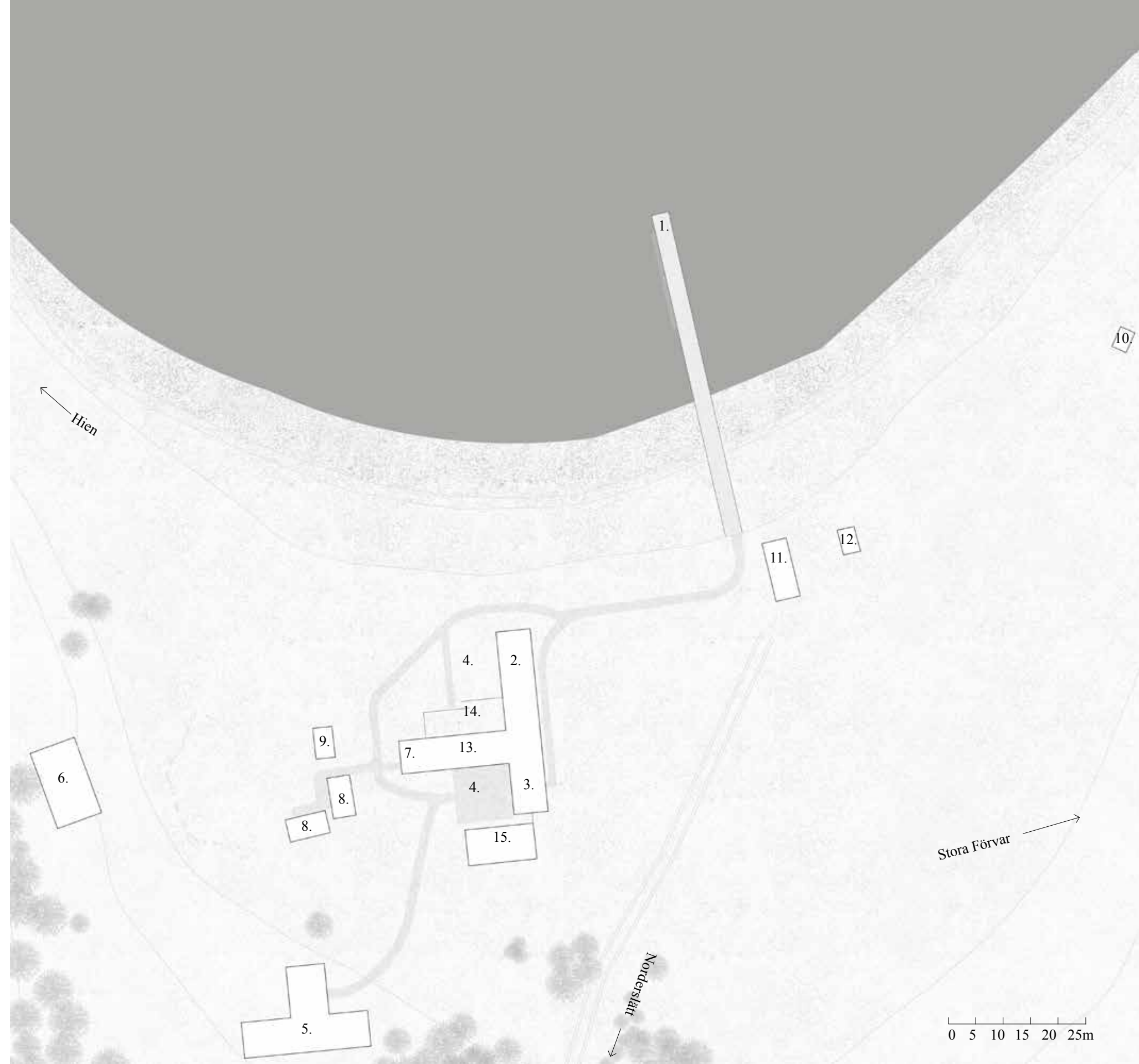
Ett lokalprogram togs också fram, samtidigt som man lät en arkitekt ta fram två olika byggnadsförslag; ett där den befintliga museibygnaden moderniserades och byggdes till, och ett annat som var en total nybyggnation. Förslagen innefattade endast utställningslokaler, det vill säga inga toaletter eller annan form av service föreslås finnas inom museibygnaden, utan istället hänvisas besökarna till de existerande faciliteterna i Norderhamn.

Jag har valt att stödja mig på förstudiens lokalprogram och museets vision. Jag har däremot försökt göra min egen analys av platsen och museets placering, och lagt till ambitionerna att den nya museibygnaden ska förmedla sinnliga upplevelser, relatera till platsen och dess historia, men även återge min personliga upplevelse av öns själ.

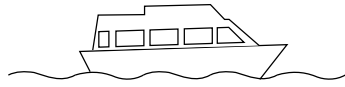

BEFINTLIG BEBYGGELSE

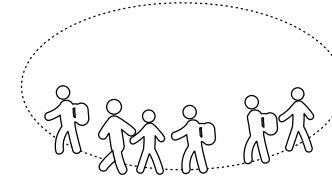
1. Brygga
2. Restaurangmatsal
3. Café/shop
4. Uteserveringar
5. Befintligt museum
6. Toalettbyggnad
7. Handikapptoalett
8. Tillgängliga övernattningsbodar
9. Herrbodi (övernattningsbod)
10. Mosebod (övernattningsbod)
11. Båthus
12. Strandbod
13. Restaurangkök
14. Varuintag
15. Personalbostad

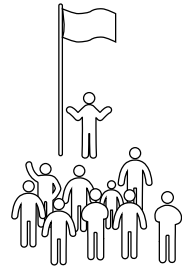
PLATSENS AKTIVITETER

Runt klockan 10 på morgonen anländer Karlsöbåten med dagens besökare.

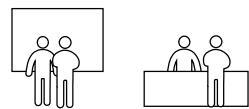
Personalen tar med besökarna på en guidad vandring runt ön, förbi grottor, fågelberg och blomsterängar.

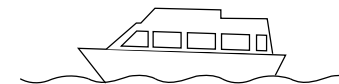
Efter ankomsten samlas besökarna vid flaggstången och får information om vistelsen från öns tillsynsman.

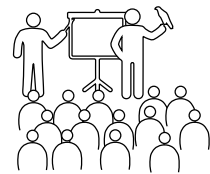
Tillbaka från rundturen kan gästerna äta lunch, antingen från öns restaurang eller medhavd sådan.

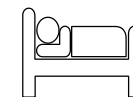
Gästerna får en stund för att beställa lunch, ta en fika, eller kika runt i museet.

Klockan 15 går båten tillbaka till Klintehamn och Gotland.

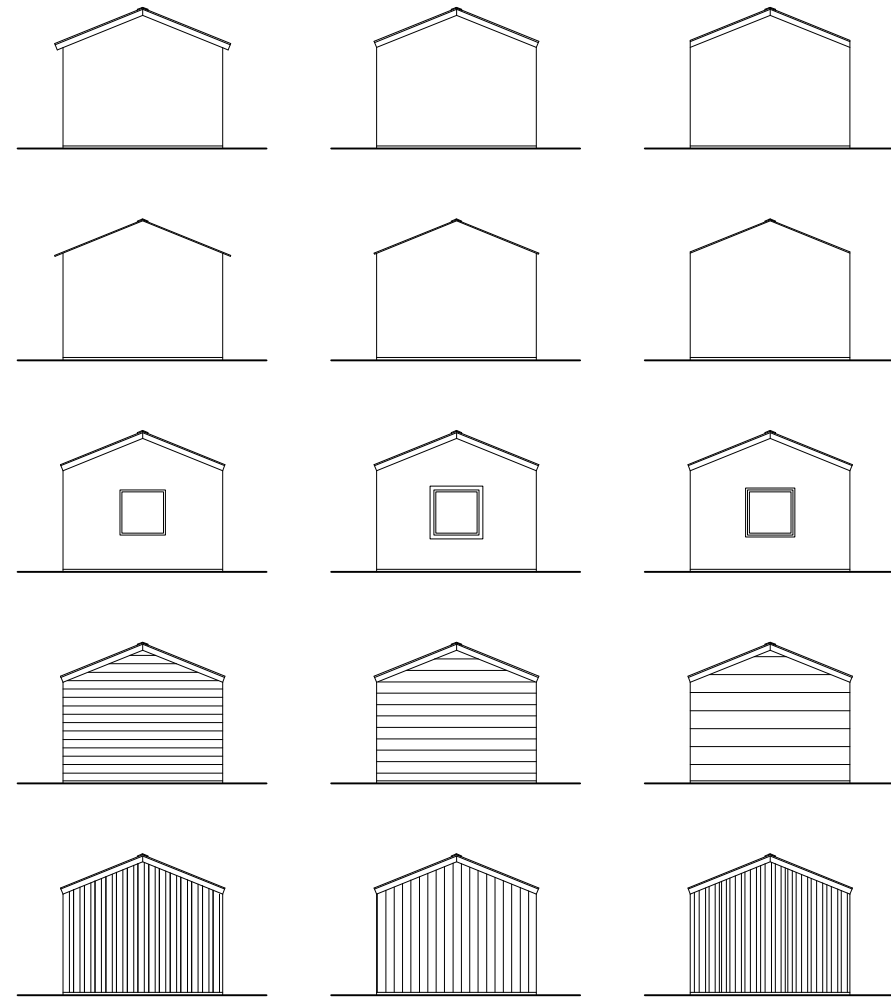

Klockan 11 inleds den guidade turen med en introduktion i museets fågelsal

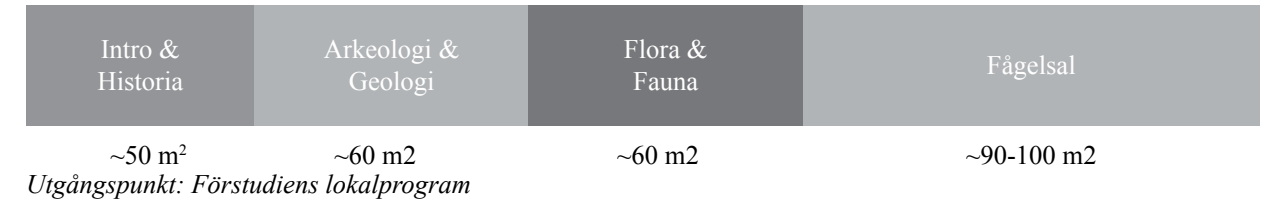
Övernattarna kan se fram emot en lugn och fridfull kväll och natt innan morgondagens gäster anländer.

TRADITION / SAMTID

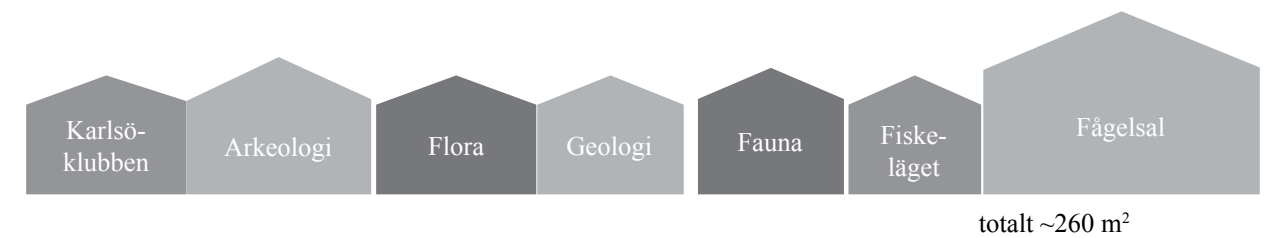

I min ambition att skapa arkitektur som känns samtida men också refererar till traditionen, undersökte jag hur olika detaljer såsom takutsprång, vindskivor, panel och fönsterfoder kunde varieras för att skapa det uttryck jag var ute efter

PROGRAMMET

Inspiration: Fiskebodas, som på grund av sin ringa storlek är olämpliga som utställningsrum.

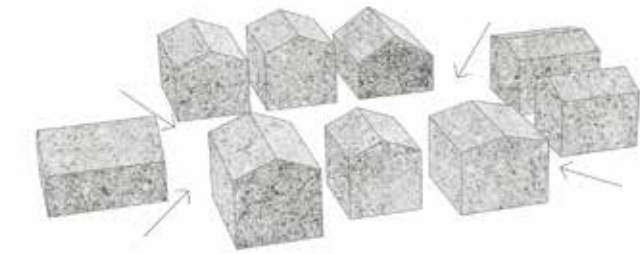

Resultat: Ett mer finfördelat lokalprogram med mindre rum som kan anpassas till platsens skala.

DEL V
FÖRSLAGET

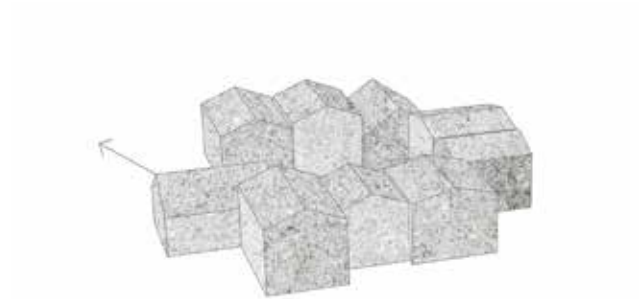
FORMKONCEPTET

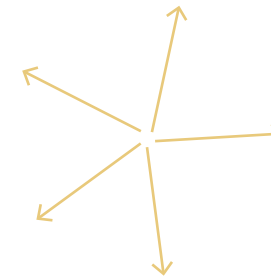
Utgångspunkten är den gårdsbildning som går att hitta i många fiskelägen.

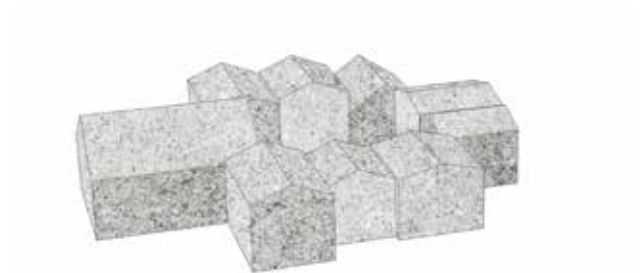
Formkonceptet möjliggör en vandring i vandringen; ett tillgängliggörande av den guideade turen för de som inte har möjlighet att delta i den.

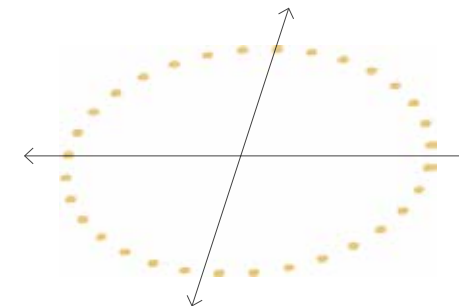
Byggnadskropparna skjuts ihop för att bilda en sammanhållen volym.

Det öppna atriet i gårdsbildningens mitt släpper in både direkt och indirekt dagsljus.

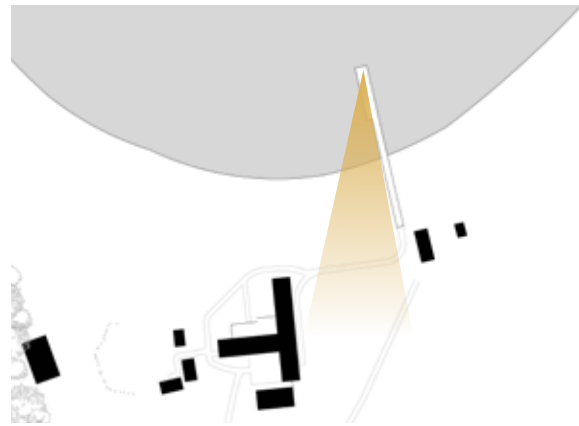

En av byggnadskropparna förstoras upp för att rymma fågelsalen.

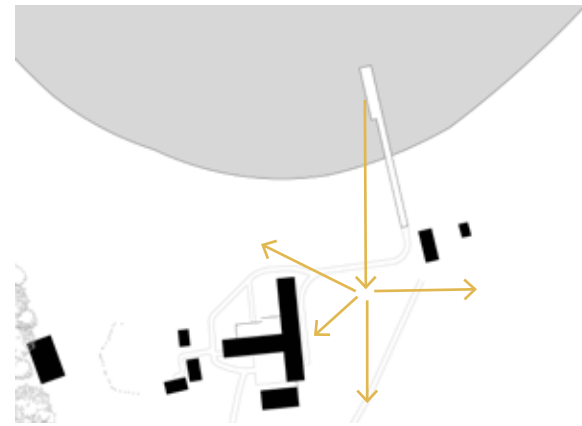
Tydliga visuella axlar över atriet står i kontrast till det cirkulära rörelsemönstret.

PLACERINGEN

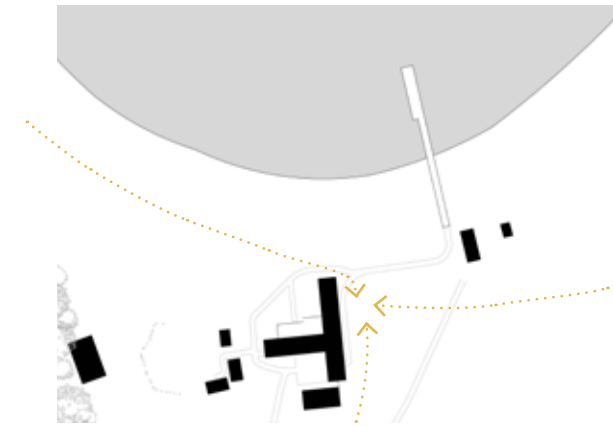
Direkt blickfång

Redan innan besökarna stigit av båten hamnar museet rakt i deras siktlinje.

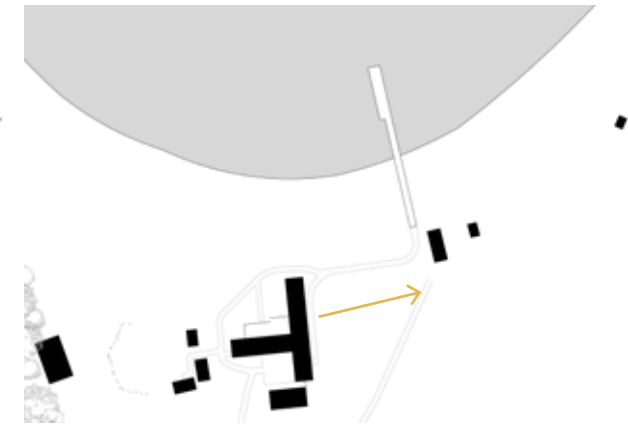
Port till naturen

Museet blir naturligt den första byggnaden man möter

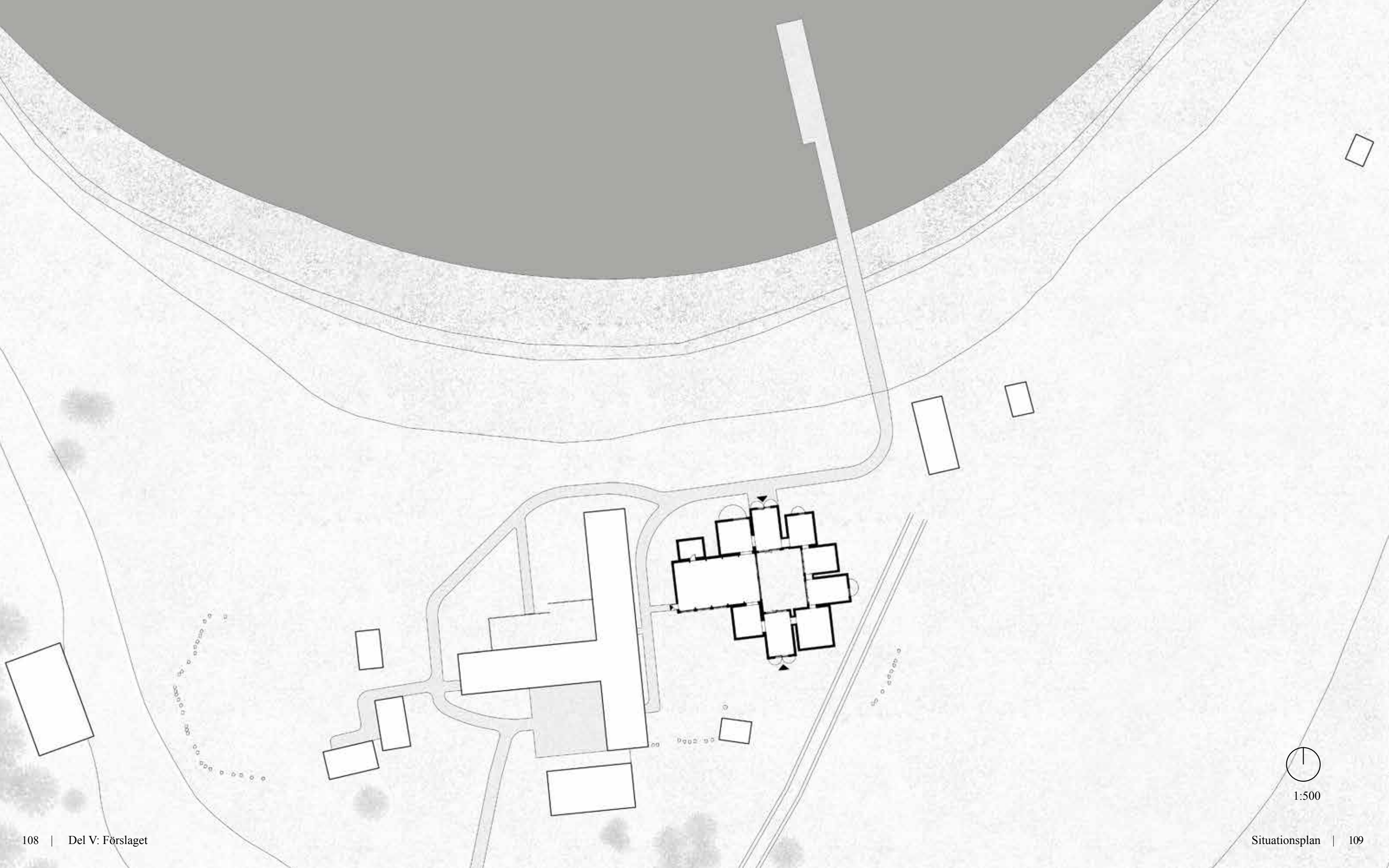
Anslutning till befintliga rörelsemönster

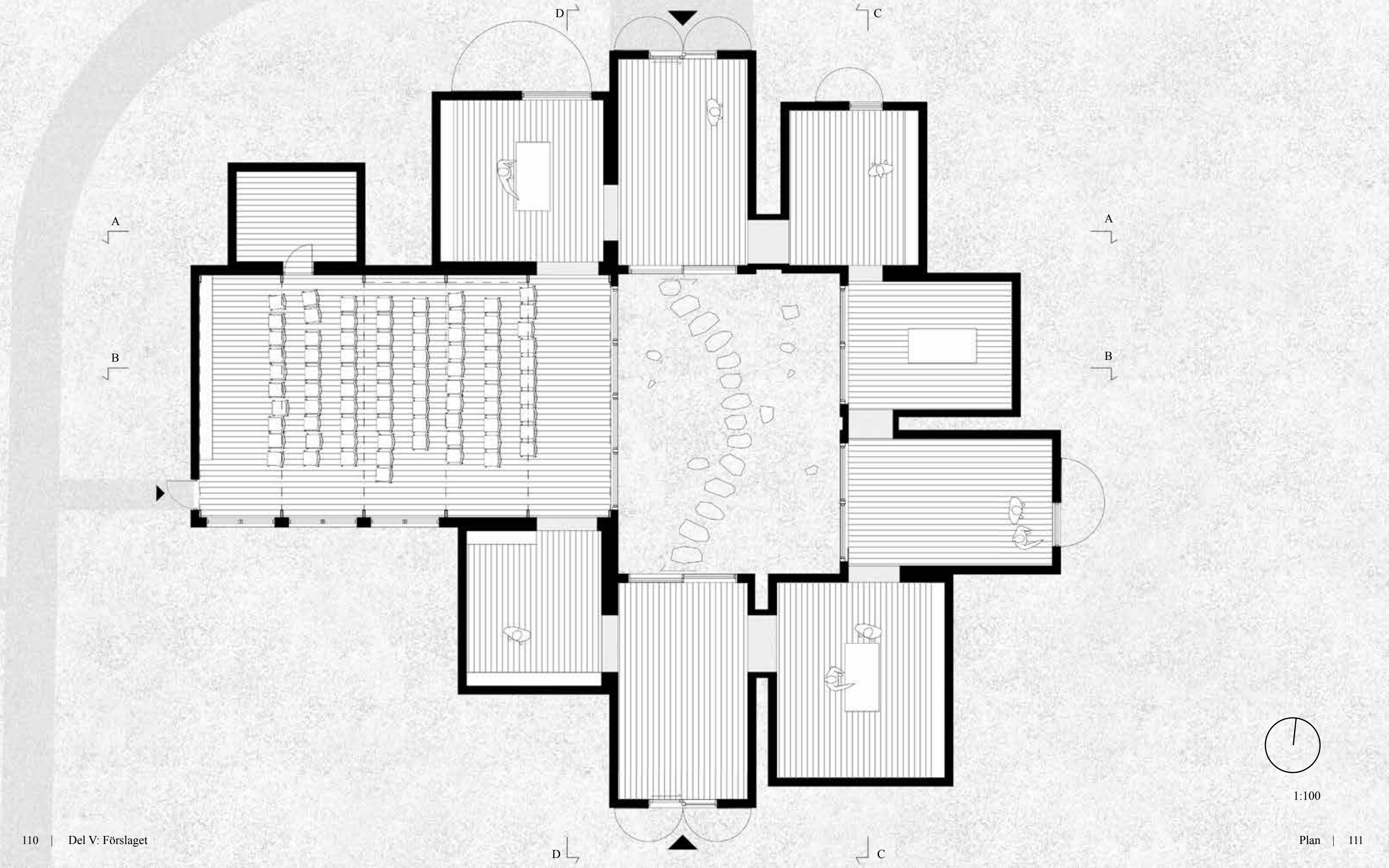
Stigarna och vägarna möts precis vid platsen

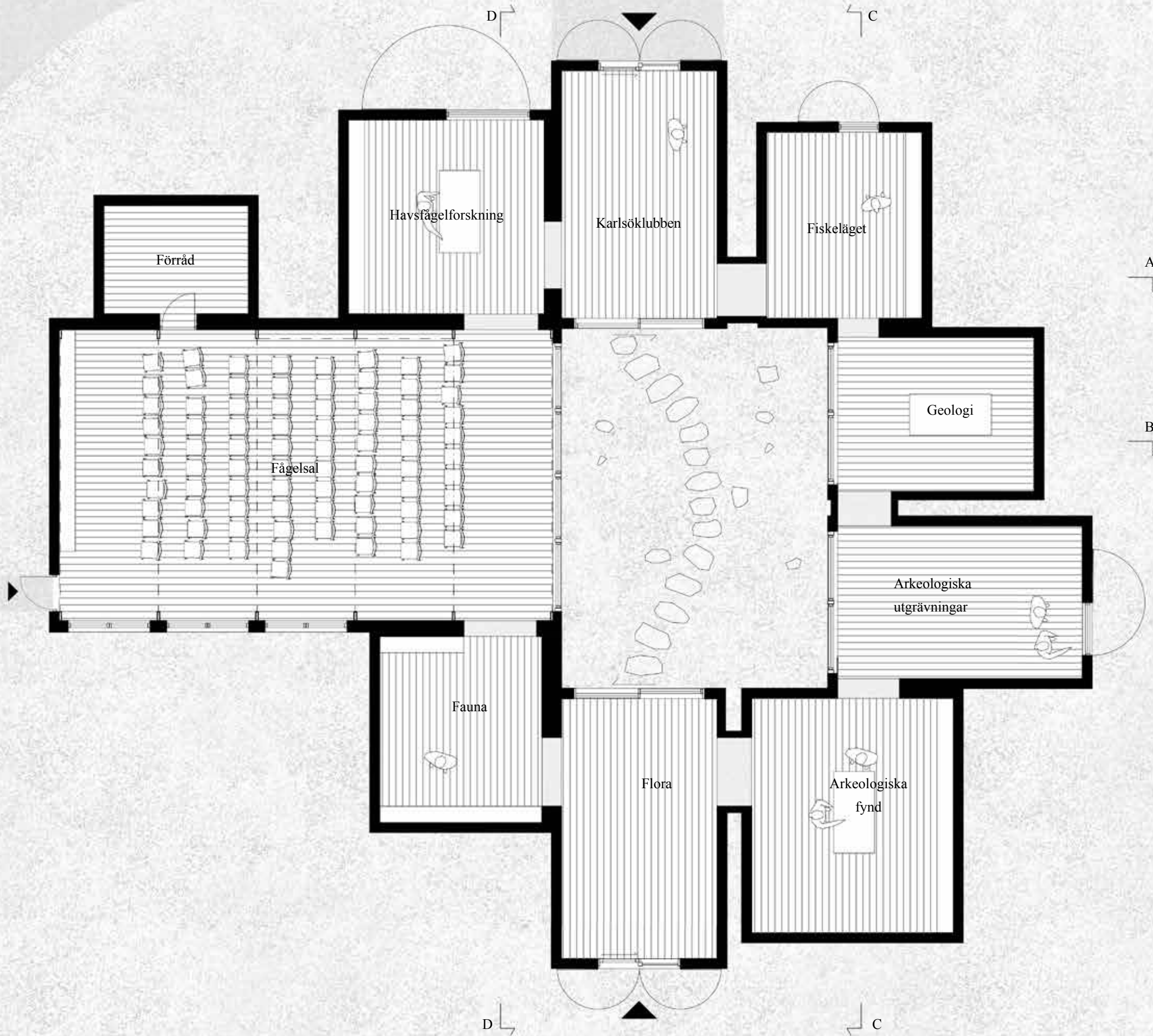
Förlängning av bebyggelsen österut

En referens till det fiskeläge som tidigare sträckte sig längs hela stranden

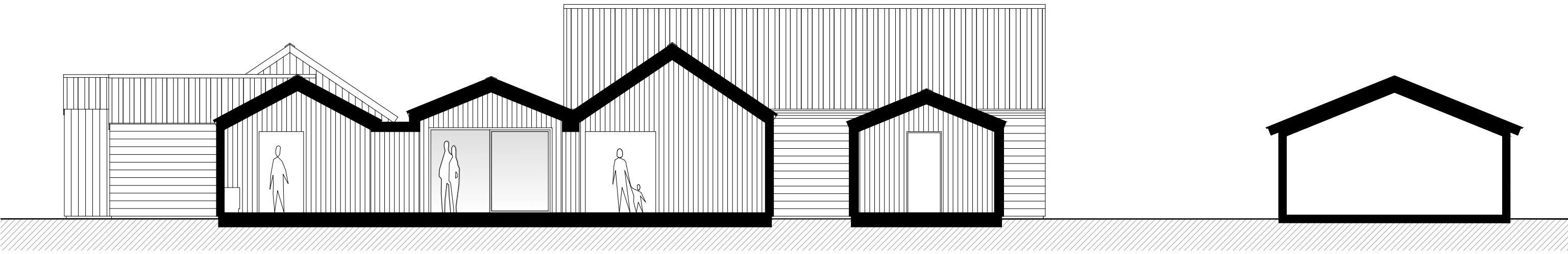

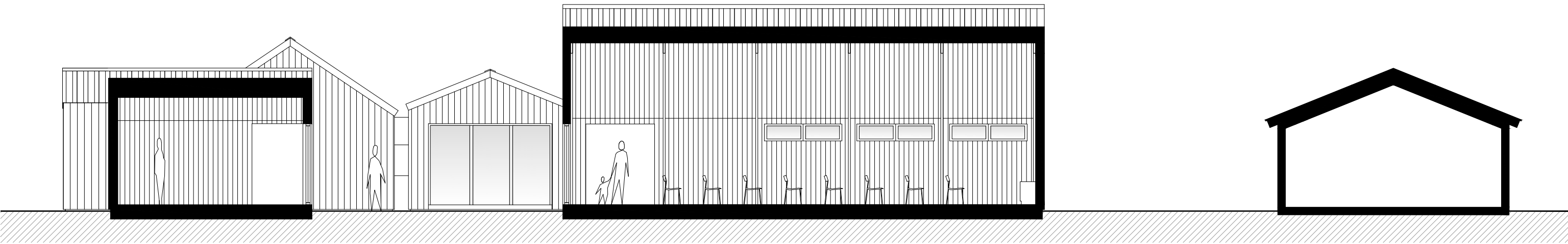

1:100

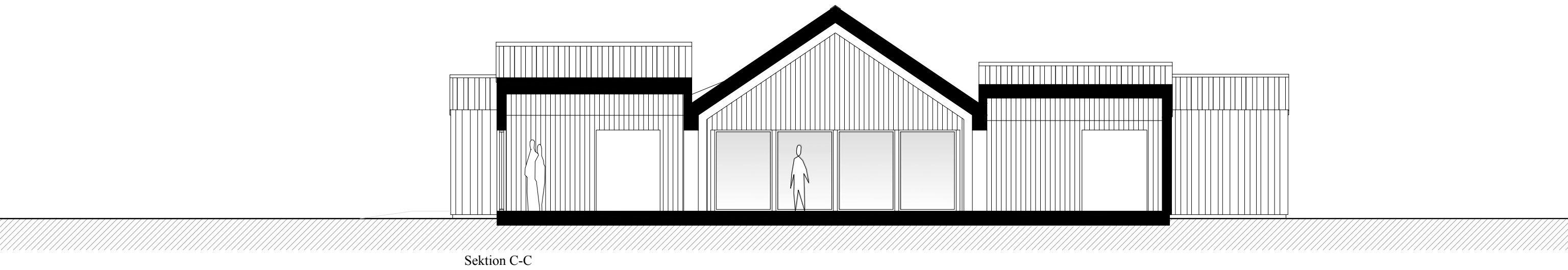

Sektion A-A

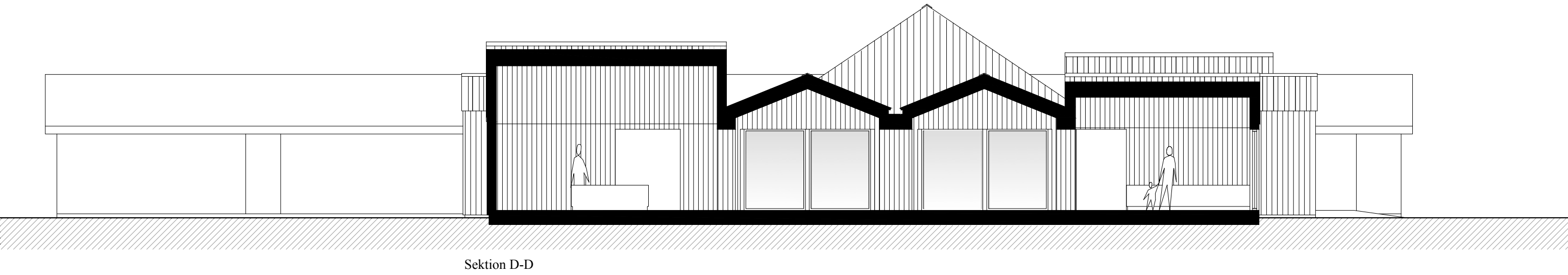

Sektion B-B

1:100

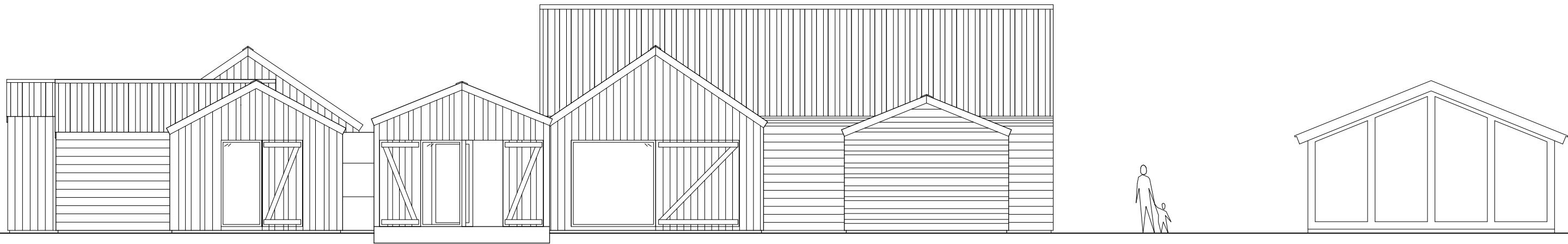

Sektion C-C

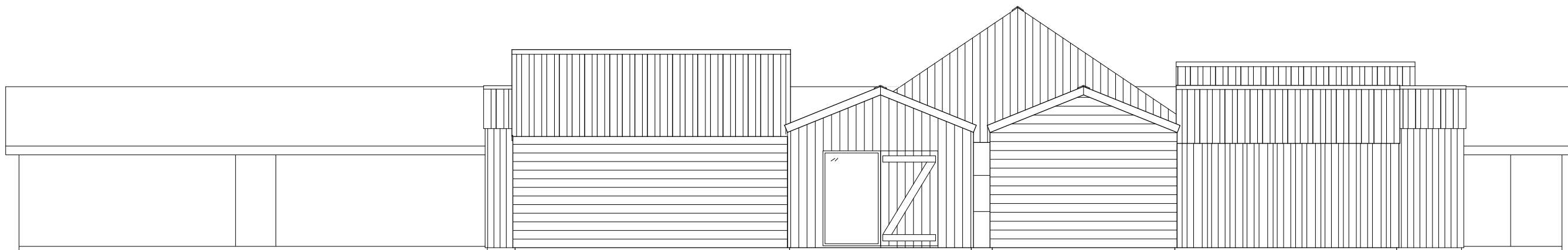

Sektion D-D

1:100

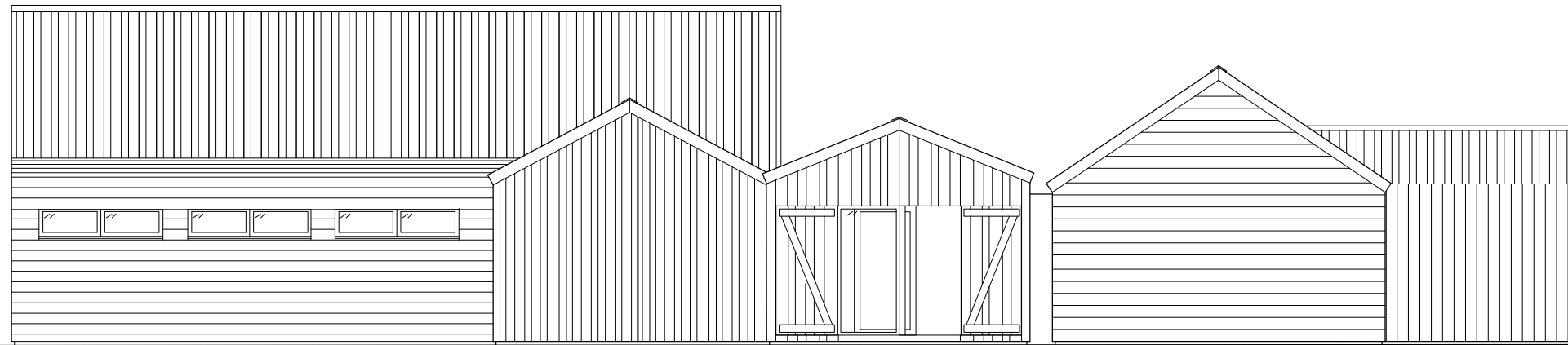

Norr

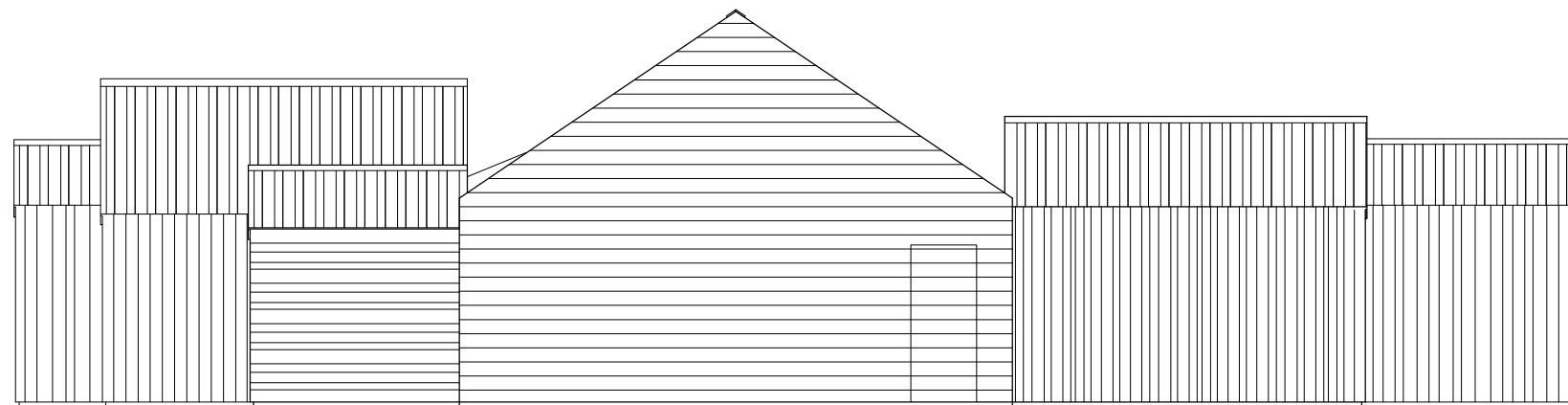

Öster

1:100

Söder

Väster

1:100

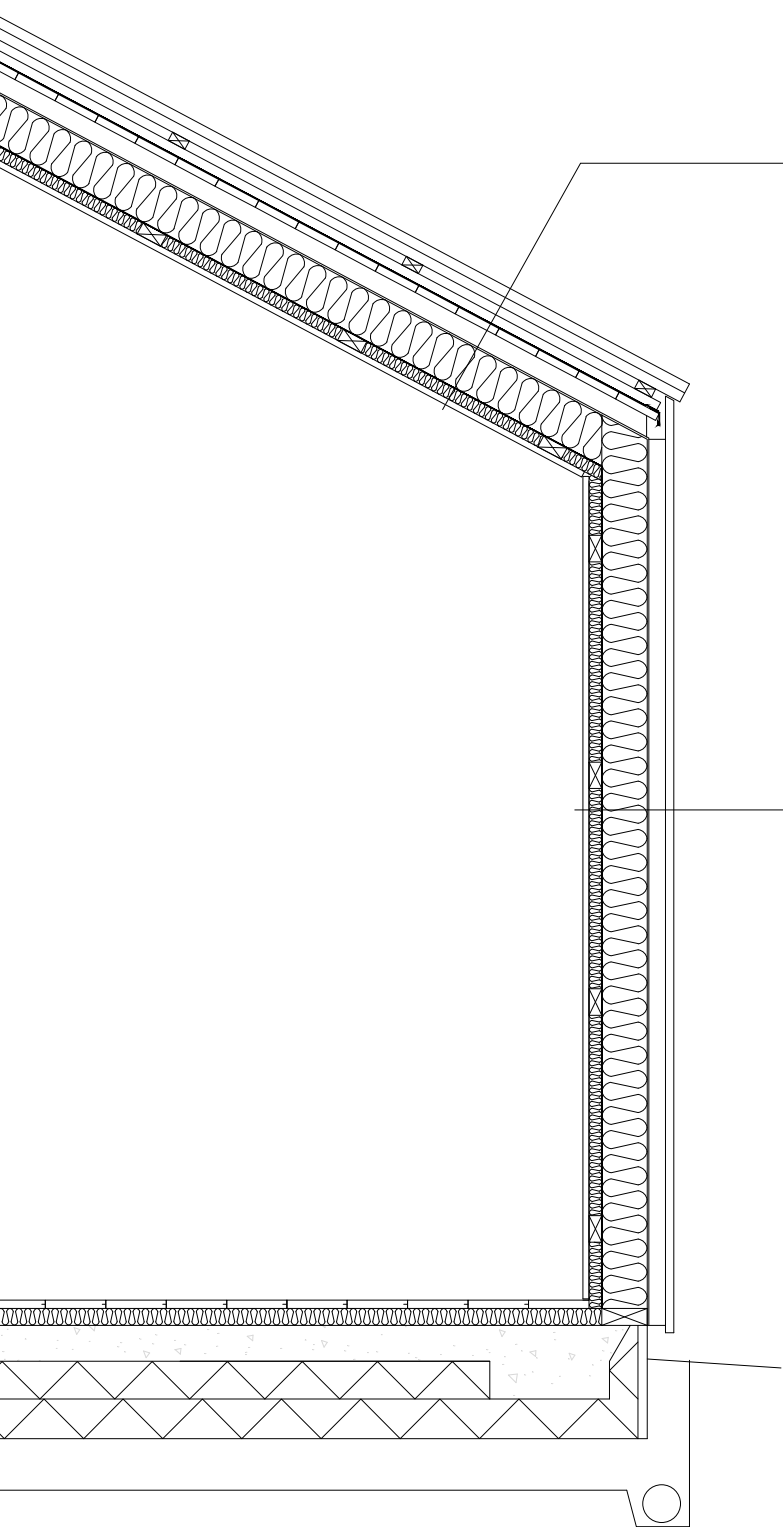

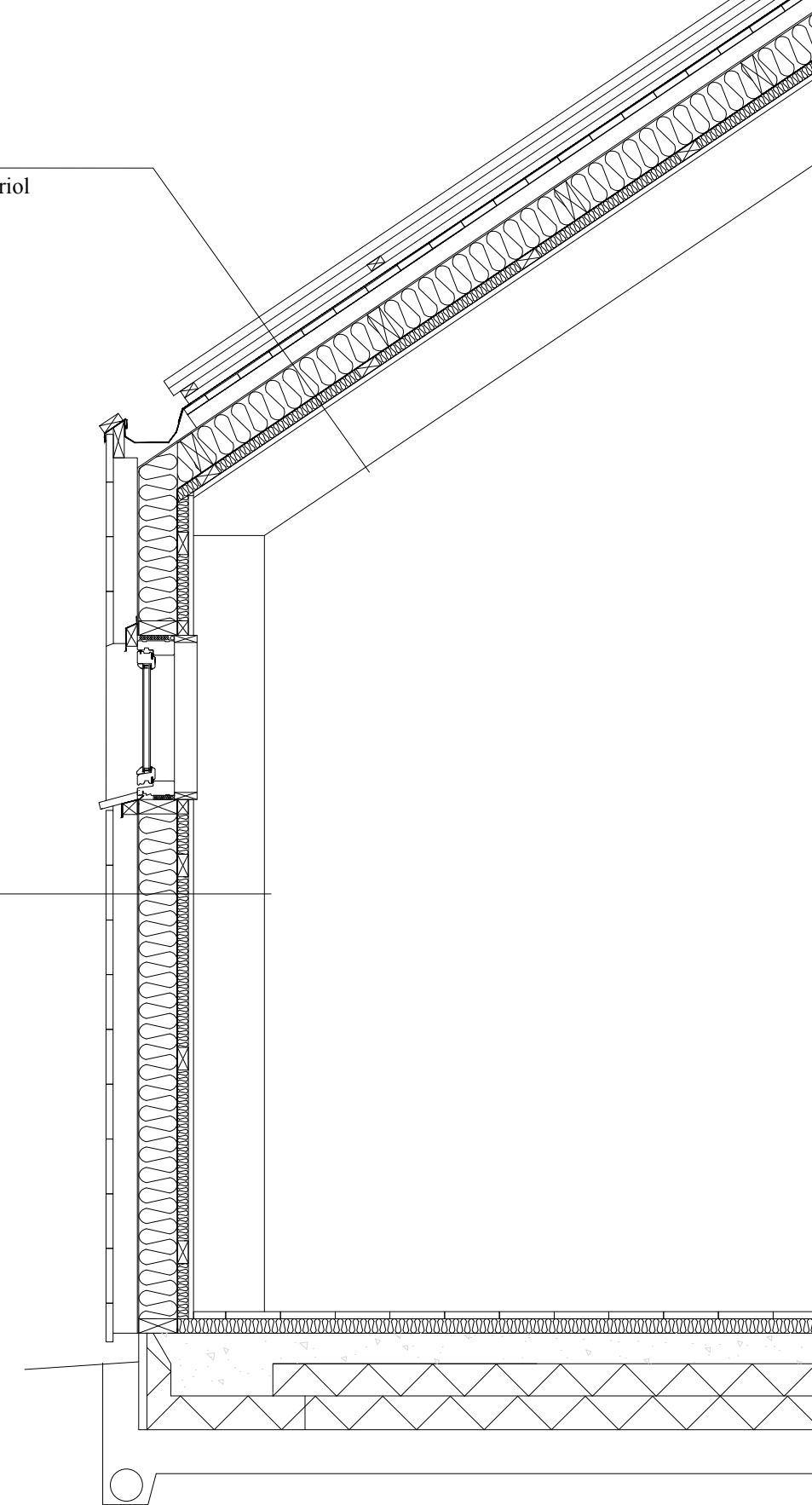
- Falor av kärnfur, behandlade med tjärvitriol
- Bärläkt
- Ströläkt
- Takpapp
- Råspont
- Ventilerad luftspalt
- Cembrit windstopper
- Linisolering/limträregel
- Luftspärrpapp
- Linisolering/horisontell läkt
- Finsågad vitpigmenterad granpanel

- Omvänd lockläktspanel av kärnfur
behandlad med tjärvitriol
- Ventilerad luftspalt/spikläkt
- Cembrit windstopper
- Linisolering/vertikal regel
- Luftspärrpapp
- Linisolering/horisontell läkt
- Finsågad vitpigmenterad granpanel

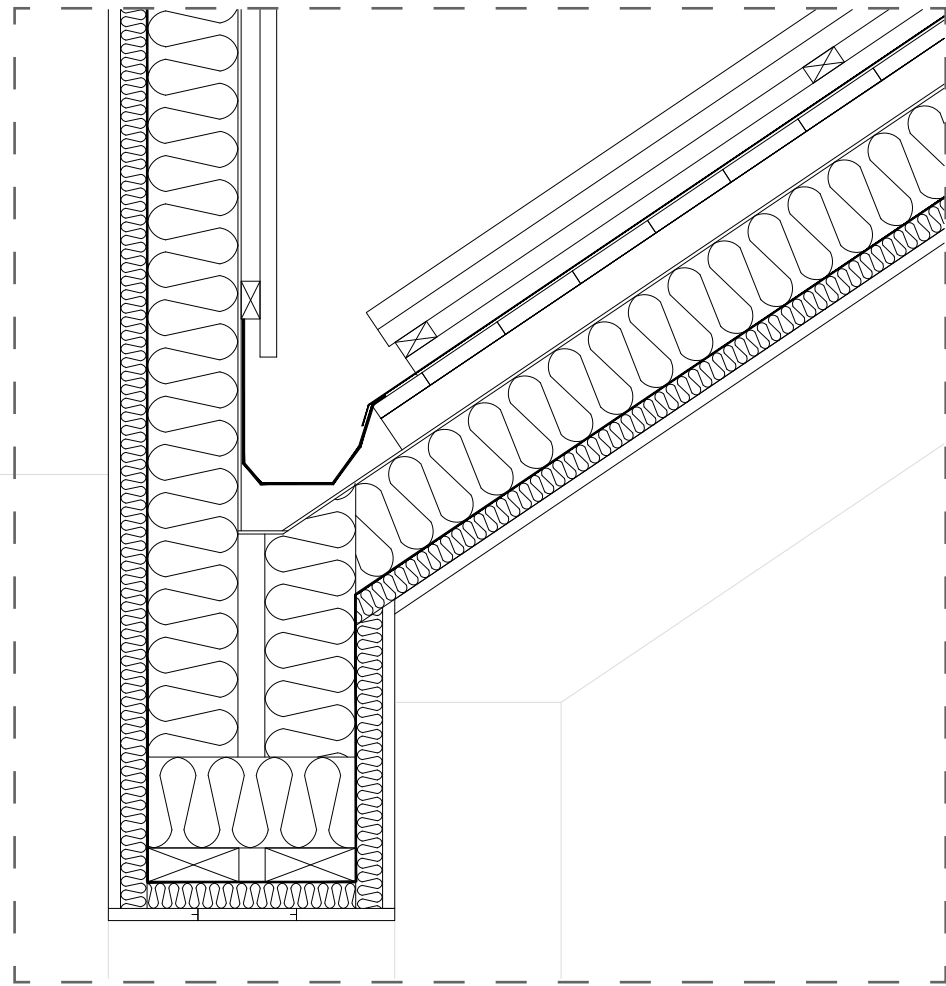
Principsnitt utställningsrum

- Falor av kärnfur, behandlade med tjärvitriol
- Bärläkt
- Ströläkt
- Takpapp
- Råspont
- Ventilerad luftspalt
- Cembrit windstopper
- Linisolering/limträregel
- Luftspärrpapp
- Linisolering/horisontell läkt
- Finsågad vitpigmenterad granpanel

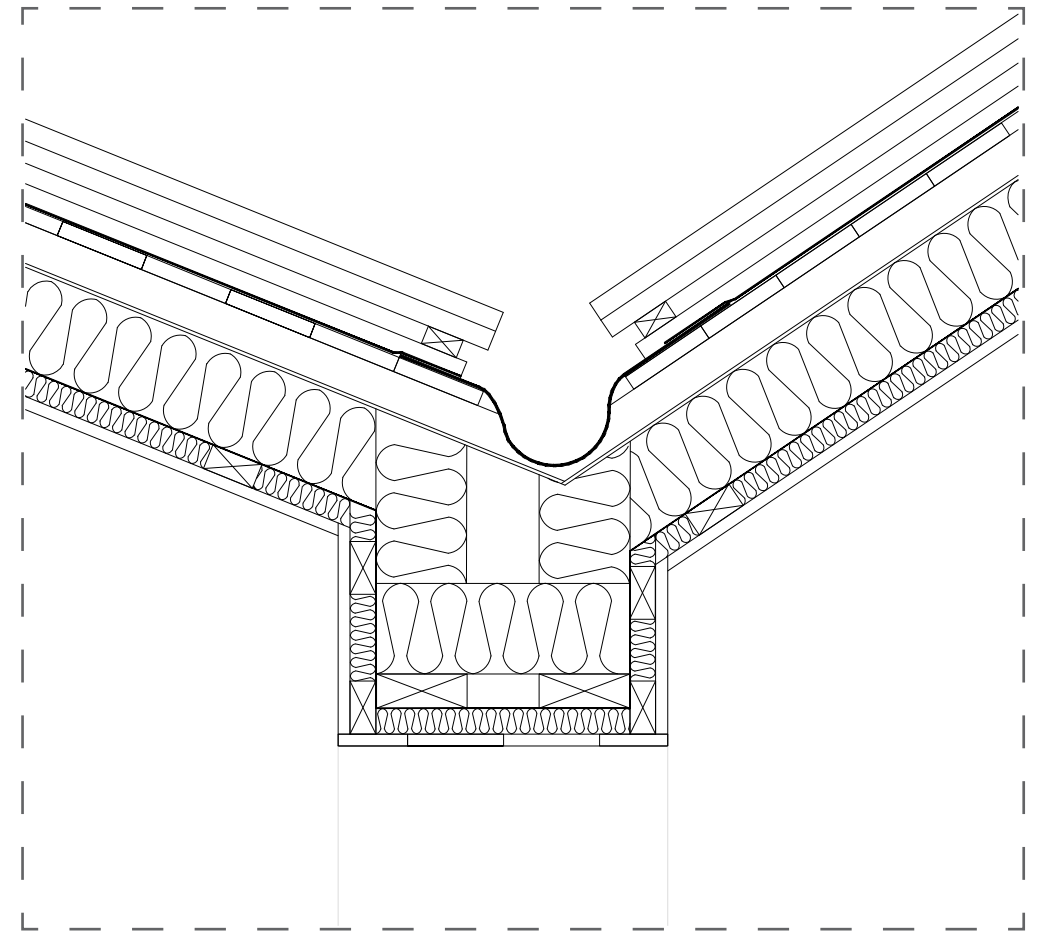
- Liggande panel av kärnfur
behandlad med tjärvitriol
- Ventilerad luftspalt/dold avvattning
- Cembrit windstopper
- Linisolering/vertikal regel
- Luftspärrpapp
- Linisolering/horisontell läkt
- Finsågad vitpigmenterad granpanel
(Vitpigmenterad limträpelare)

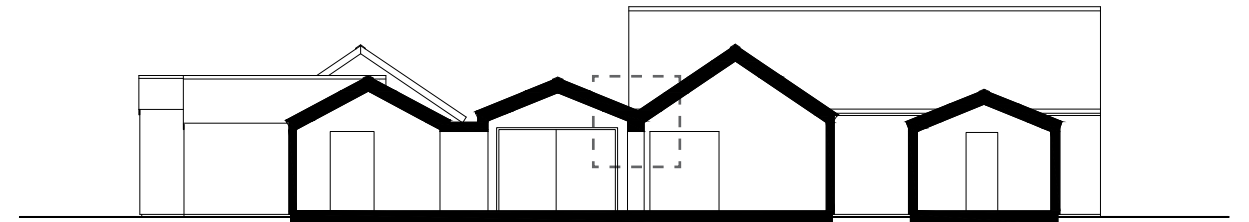
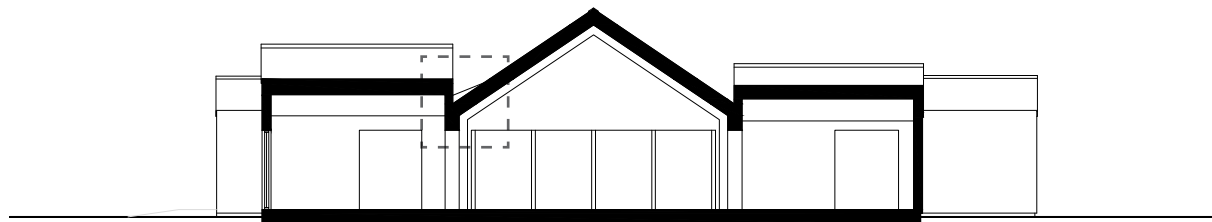
Principsnitt fågelsal

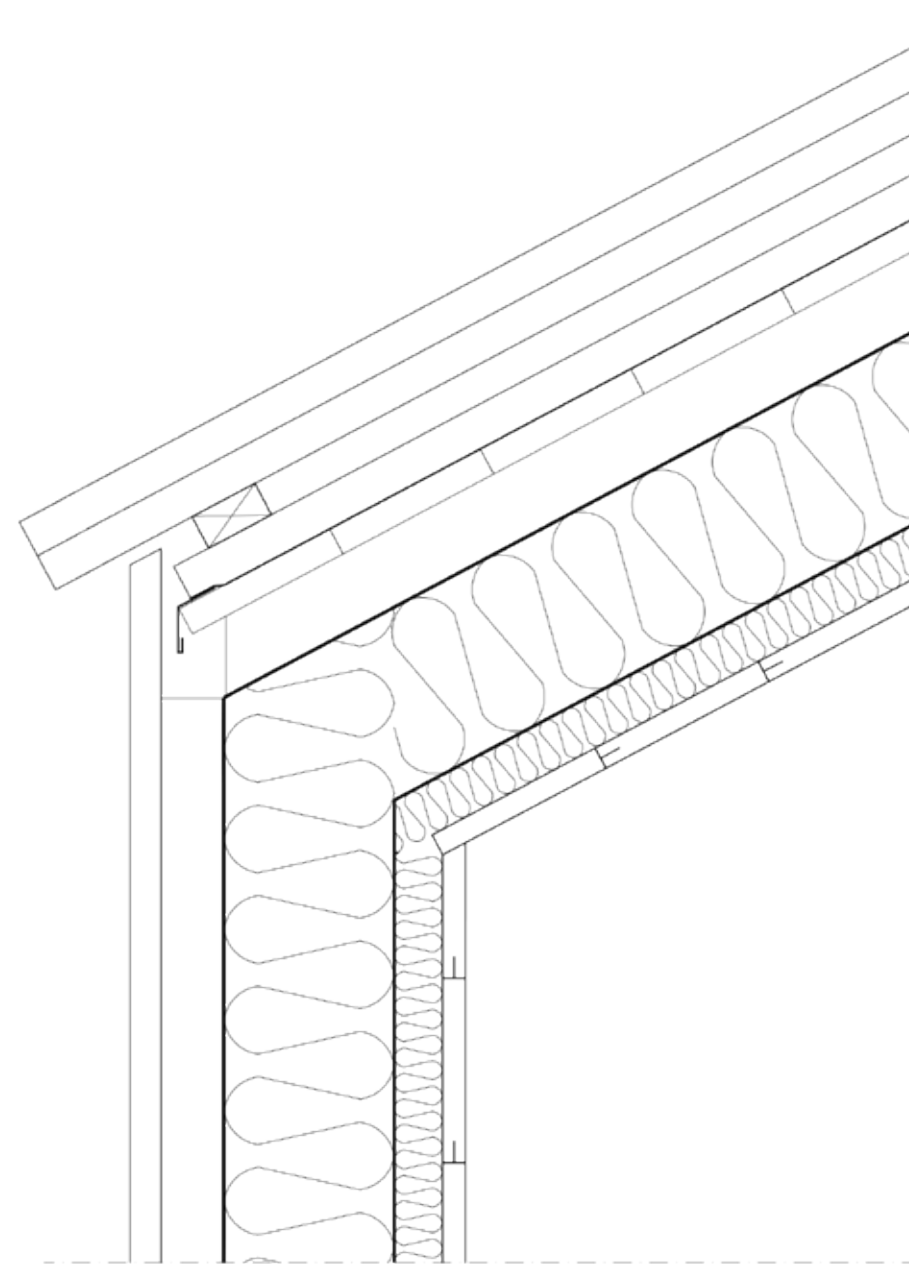

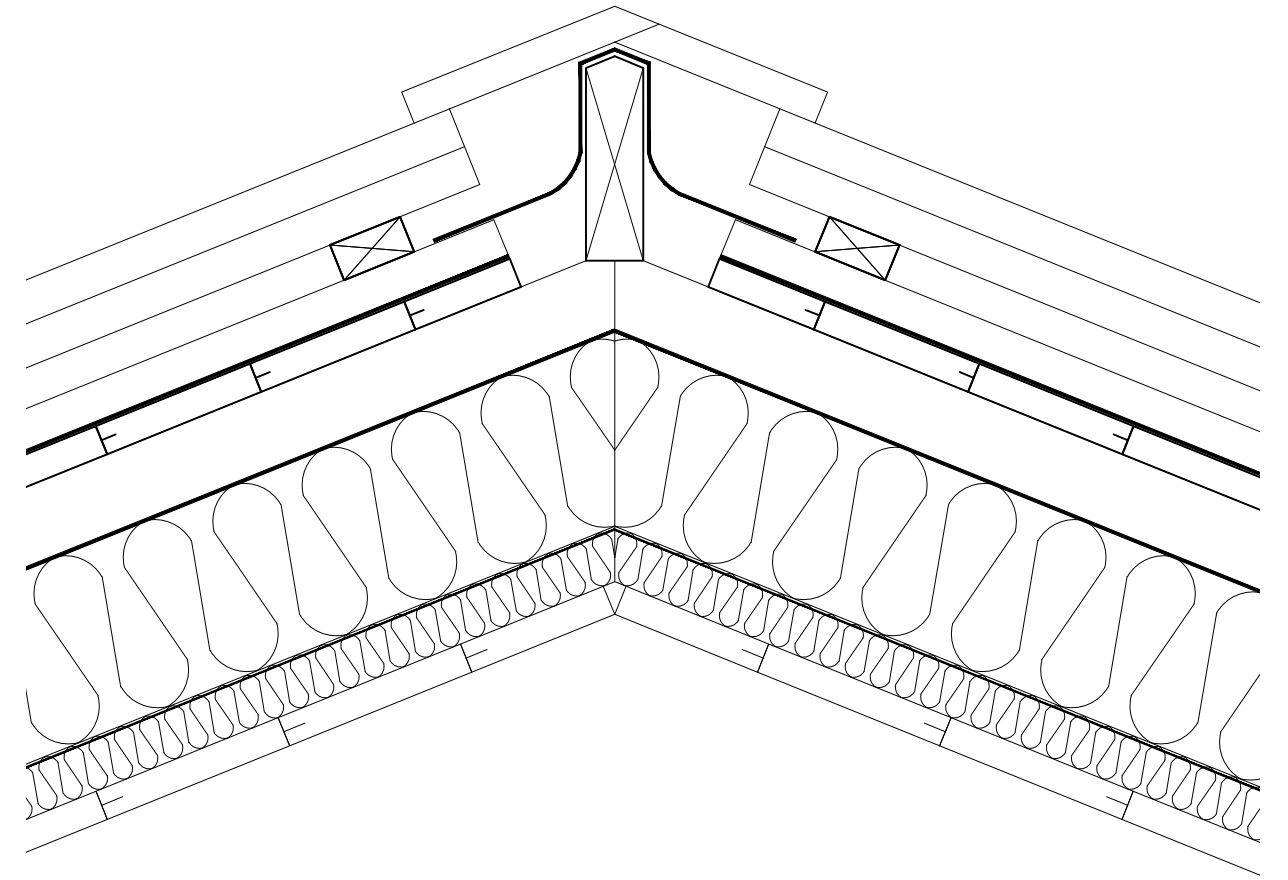
Principsnitt avvattning gavel - takfot

Principsnitt avvattning takfot - takfot

MATERIALPROV: FASADYTBEHANDLING

Tjärvitriol

En gråpigmenterad tjära som ger ett uttryck som liknar den silvergrå järnvitriolen, men med tjärans skyddande egenskaper. Ytbehandlingen gör träet vattenavvisande samtidigt som det skyddar mot solens UV-strålar, och därmed också mot röta, uttorkning och mögel. Med tiden sjunker tjäran in i träet och endast det grå pigmentet finns kvar på utsidan, medan ådring och andra av materialets karaktärsdrag kan lysa igenom den grå färgen.

Svarttjära (utgått ur förslaget)

Tjära med svart pigment, som liksom tjärvitriol skyddar mot både röta, uttorkning och mögel. Ger ett djupsvart men ändå något transparent intryck, då träets ådring och taktilitet lyser igenom det mörka pigmentet.

Shou sugi ban, borstad (utgått ur förslaget)

En traditionell japansk ytbehandling där man först bränner träet hårt, för att sedan borsta bort den förkolnade ytan. Eftersom sommarveden brinner snabbare än vinterveden får ådringen efter borstning nästan ett sandblästrat, randigt intryck. I bränningen aktiveras träets naturliga försvarsmekanismer, och hartserna stiger till ytan. När bränningen sedan avbryts skyddar hartset och det förkolnade träet i ytan mot insektsangrepp och röta, och dessutom blir det, kanske tvärt emot vad man tror, mer brandtrögt än obränt trä. Kan efterbehandlas med exempelvis linolja.

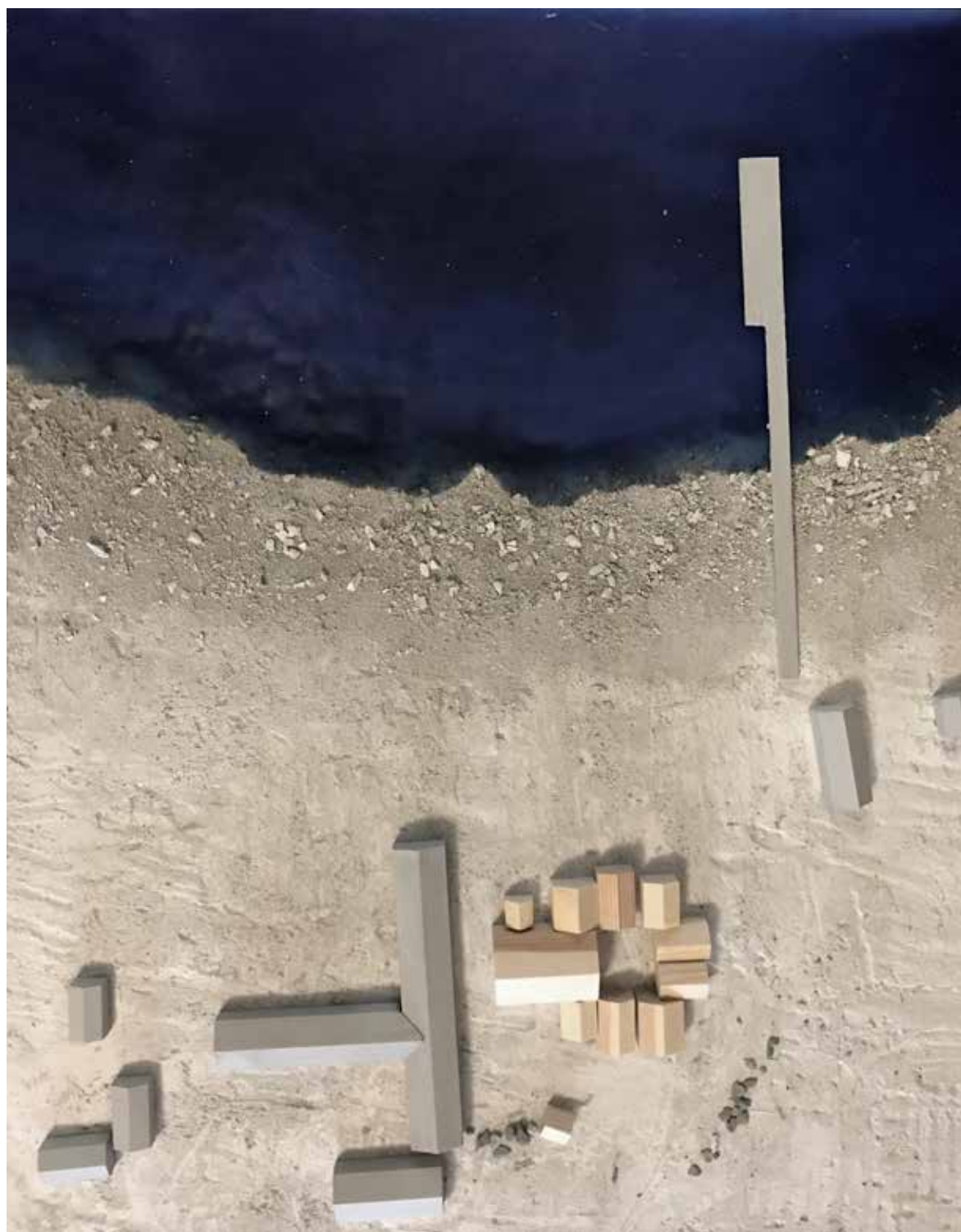
Shou sugi ban, oborstad (utgått ur förslaget)

I denna variant av traditionell japansk ytbehandling lämnas träet oborstat, och får en sprucken, sotig och krackelerad yta som skiftar i skimrande nyanser av grått och svart. Den brända ytan är inte bara en estetiskt vacker ytbehandling, utan har också en mängd praktiska egenskaper, som skydd mot vatten, röta och brand.

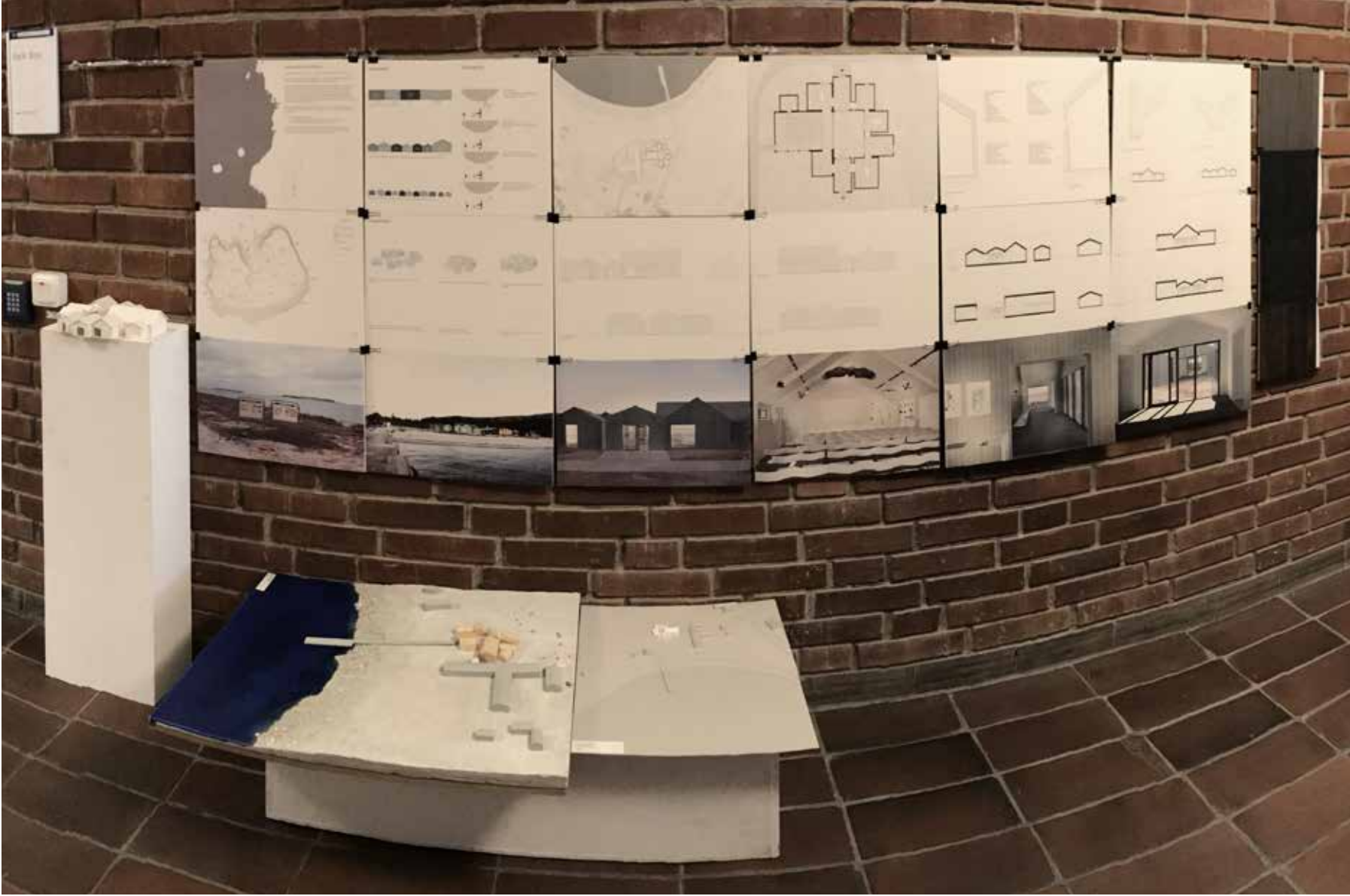
MODELLER

SLUTPRESENTATION

DEL VI
AVSLUTNING

REFLEKTION

Att arbeta med ett projekt och en plats som känns så djupt förankrad i mig som person har varit en otrolig ynnest. På sätt och vis har det känts som att jag berättat och förmedlat platsen, snarare än att jag gestaltat arkitektur på den, vilket naturligtvis också har att göra med riktningen som projektet tog. Längre var Stora Karlsö en ganska avlägsen plats för mig, som jag ofta tittat på från håll, men inte besökt på många år. Inte av ointresse, men helt enkelt för att det inte blev av, så som det ofta är. Detta projekt gjorde att jag tog mig tiden, och för det är jag väldigt tacksam. För det har lett mig till många insikter, på plan som sträcker sig bortom projektet, in i mitt liv och hur jag vill leva det.

Min egen kärlek till platsen till trots, så insåg jag tidigt att projektet även kändes viktigt för mig från andra perspektiv. Som så många andra är jag oroad över vad som händer med klimatet och den biologiska mångfalden på jorden. Vi människor lever på ett sätt som äventyrar både vår egen - och andra arters existens, och Stora Karlsö som plats kan berätta - och lära oss mycket om det. Den kan berätta om hur sillgrisslornas ungar hoppar från klipporna allt tidigare till följd av att klimatet värmts upp, om miljögifter fåglarnas ägg och om flyttfåglar som stannar allt längre. Det händer nu. Men även dåtiden har saker att berätta, som vi verkligen behöver höra idag. För 150 år sedan höll man nästan på att utrota den nu så omhuldade sillgrisslan; man lyckades rädda den med en hårsman då bara ett tjugotal exemplar fanns kvar. Nu frodas sillgrisslan, men Östersjötorsken har det värre. Och det hänger ihop och påverkar även sjöfåglarna på Stora Karlsö.

Listan kan göras lång, och vi behöver läsa den, lära oss av den, och av historien. Förstå hur vi kan göra annorlunda, göra mindre och göra mer varsamt. Den varsamhet som vi nu behandlar denna ö med, behöver vi behandla mer natur med. Platsen Stora Karlsö gör för mig också något med mina behov och förväntningar. När man besöker ön inser man direkt vilken lugnande effekt naturen har, och det är slående hur nöjd man är över att vistas här, trots att många utav de bekvämligheter vi är vana vid saknas.

Av den anledningen blev det otroligt viktigt för mig att mitt förslag behövde göra mycket mer än att bara husera museet som funktion. Att byggnaden inte skulle kännas främmande, som ett udda tillägg i den självklara miljö som Stora Karlsö är, utan som en naturlig del av platsen, som om den alltid stått där. Här var studierna jag gjorde i fenomenologi hjälpsamma för att kunna bena ut vad det egentligen är som gör Stora Karlsö så magiskt, och sedan försöka applicera det i gestaltningen. Jag kom fram till att det bland annat handlade om enkelhet, om materialitet och om siktlinjer. Samtidigt ville jag heller inte teoretisera min gestaltning för mycket, utan ritade mycket på känsla, för att sedan i efterhand kunna titta tillbaka och komma fram till vad som fungerade och varför. Jag tycker själv att slutresultatet svarar bra mot frågeställningen, och hoppas att museet, såsom jag ritat det, skulle kunna bli

en plats både för information och kontemplation.

Min andra frågeställning handlade om arkitektur som historieberättare, och här blev det gamla fiskeläget en perfekt ingång för mig. Jag har gjort djupdyk i gotländska fiskebodar och de byggnadstraditioner som hör till, och har konstaterat att det vackra ligger i det enkla. Jag landade i att göra en sorts modern variant av fiskebodarna; lite mer avskalade och minimalistiska än sina föregångare. Detaljerna är snarlika från utsidan, men lite mer avancerade om man skulle titta in innanför skalet.

Sammanfattningsvis så är jag väldigt nöjd med mitt examensarbete; resultatet blev bra och jag både lärde mig mycket och hade roligt på vägen. Frågorna som jag ställde känns även i efterhand relevanta, och jag tycker att jag klarade av att besvara dem på ett sätt som känns rätt för mig. Arbetet underlättades också av den förstudie jag kunde ta del av, där både lokalprogram och målsättningar för museiverksamheten fanns upprättade. Det stipendium som jag tilldelades av Karlsöklubben gjorde det möjligt för mig att göra platsbesök och övernatta på ön, men det var också värdefullt att få ha dialog med styrelsen. Knappt en månad efter min slutpresentation på arkitekturskolan fick jag möjlighet att åka tillbaka till Stora Karlsö en tredje gång för att presentera mitt förslag för bolagets styrelse. Under mötet framkom det att det finns en stark vilja att förverkliga ett nytt museum på Stora Karlsö och mitt förslag togs emot väl.

Oavsett om museet förverkligas eller ej så är min förhoppning är att ni som tagit del av mitt examensarbete blivit inspirerade att besöka Stora Karlsö, för även om jag som sagt är nöjd med mitt projekt så lovar jag att det inte gjort ön till rättvisa – den är ännu vackrare i verkligheten.

LITTERATURFÖRTECKNING

Ejendal, Barbo och Hollström, Håkan. 1997. *Stora Karlsö - Fåglarnas och blommornas ö*. Värnamo: Fälth & Hässler.

Från Gutabygd : årsskrift för den gotländska hembygdsrörelsen. 2007. Visby : Gotlands hembygdsförbunds förlag

Haase, Stefan och Ström, Göran. 2004. *Byggningar u häusar : Gotländsk byggnadstradition*. Visby: Länsmuseet på Gotland.

Hejdström, Aron (red.) 2013. *Besöksguide Stora Karlsö*. 2. uppl. Visby: Stora Karlsö Jagt- och Djurskyddsförenings AB.

Jacobson, Rolf och Larje, Rita (red.). 2005. *Stora Karlsö - människor, verksamheter och händelser kring en ö*. Visby: Ödins Förlag.

Karlsö Jagt- och Djurskyddsförenings AB 1 = Karlsö Jagt och Djurskyddsförenings ABs webbplats. *Resa och Boka*. <http://www.storakarlsö.se/resa-till-stora-karlsö/> (Hämtad 2016-11-25)

Karlsö Jagt- och Djurskyddsförenings AB 2 = Karlsö Jagt och Djurskyddsförenings ABs webbplats. *Fåglarna*. <http://www.storakarlsö.se/upplev/faglarna/> (Hämtad 2016-12-11)

Larje, Rita. 2008. *Stora Karlsö – tidernas ö: Idébank för framtida kulturhistorisk forskning*. http://www.storakarlsö.se/pdf/palmska/karlsö_idebanken.pdf (Hämtad 2016-11-25)

Länsstyrelsen i Gotlands län = Länsstyrelsen i Gotlands län webbplats. *Stora Karlsö*. [elektronisk] tillgänglig: <http://www.lansstyrelsen.se/gotland/sv/djur-och-natur/skyddad-natur/naturreservat/stora-karlsö/Pages/index.aspx?keyword=stora+karlsö> (Hämtad 2016-11-25)

Mitt i Naturen. Säsong 59, avsnitt 8. Sveriges Television. 15 december 2016.

<https://www.svtplay.se/video/11547638/mitt-i-naturen/mitt-i-naturen-avsnitt-8-2?info=visa&position=2210&start=auto>

Norberg-Schulz, Christian. 1980. *Genius Loci - Towards a phenomenology of architecture*. New York: Rizzoli.

Nationalencyklopedin 1 = *Nationalencyklopedin, alkor*. <http://www.ne.se.ludwig.lub.lu.se/uppslagsverk/encyklopedi/lang/alkor> (hämtad 2016-12-11)

Ottosson, Mats och Åsa. 2015. *Stora Karlsö: Bilder från ett paradis*. Karlstad: Votum & Gullers förlag.

Pettersson, Jon Mauno. 2014. *Rekordbud på öaktien*. Dagens Industri. 25 augusti.

Schnittger, Bror och Rydh, Hanna. 1940. *Grottan Stora Förvar på Stora Karlsö / undersökt av Lars Kolmodin och Hjalmar Stolpe; beskriven av Bror Schnittger och Hanna Rydh*. Stockholm: Wahlström & Widstrand.

Tack till

Christoffer Kjaer

Agnes Johansson

Nina Maanmies

Tomas Tägil

Karlsö Jagt- och Djurskyddsförenings AB

Håkan Jonsson

för visningen av Tomtbod

Ronny Sagebrand

för visningen av Koviks fiskerimuseum

Per-Olov Johansson

för fotot på Karlsöaktien

